

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΔΙΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ* ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ HUSSERL

ΤΕΡΕΖΑΣ ΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ – ΒΑΛΛΑΛΑ

Τό πρόβλημα τῆς διυποκειμενικότητος¹ κατέχει ιδιαίτερα σημαντική θέση στή σκέψη τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου. Ἐμφανίζεται ἀπό τίς πρώτες ἤδη προσπάθειες τοῦ Husserl νά συλλάβει, στό ἐπίπεδο μιᾶς θεωρίας τῆς γνώσης, τό πρόβλημα τῆς συγκροτήσεως τοῦ ἀντικειμενικοῦ. Κάθε μορφή γνώσης εἶναι μιᾶ ἐμπειρία. Τόπος τῆς ἐμπειρίας εἶναι ἡ συνείδηση. Πῶς ὁμως μετατρέπεται ἕνα στοιχεῖο καθαρά ἐνυπάρχον σέ στοιχεῖο ἀντικειμενικό;

Οἱ πρώτες ἀναφορές τοῦ Husserl στό πρόβλημα τῆς διυποκειμενικότητος γίνονται σέ σχέση μέ τήν αἰσθητή ἀντίληψη τοῦ σώματός μου καί τήν αἰσθητή ἀντίληψη τοῦ «ἄλλου σώματος» ὡς αἰσθησιολογικοῦ σώματος².

«Βλέπω τόν ἄλλο, γράφει σέ ἕνα ἀπό τά πρώτα του κείμενα τοῦ 1905³, ἀλλά τίς δικές του αἰσθητές ἐμπειρίες δέν τίς ἔχω καί, στοχαζόμενος, θεωρῶ ὡς δεδομένα «ἄλλα» πρόσωπα πού δέν βλέπω καί μαζί μ' αὐτά ἐμπειρίες πού δέν ἔχω καί δέν μπορῶ νά ἔχω. Αὐτό πού βλέπω ἀπό τή δική μου σκοπιά (ὁ τόπος τοῦ σώματός μου στό τώρα) δέν μπορῶ νά τό ἔχω ἀπό ἄλλη σκοπιά· μέ τήν ἀλλαγὴ τῆς προοπτικῆς ἀλλάζουν συναρτησιακά καί οἱ αἰσθητές ἐμπειρίες· καί οἱ ἐμπειρίες δέν ἔχουν πρόσβαση ἢ μιᾶ στήν ἄλλη».

Τρία χρόνια ἀργότερα ὁ Husserl θά περιγράψει τό πρόβλημα καί τή δυσκολία του μέ βάση τήν ἐννοια τῆς συνειδήσεως:

«Ἡ συνείδηση ὡς πραγματική καί δυνατή, πού ἐνέχει ὄλα τά φαινόμενα τά πραγματικά καί τά δυνατά, δημιουργεῖ μ' αὐτά ὄλο τόν φυσικό κόσμο πού δέν εἶναι ἀπλά ἢ «ἀναφερόμενη» ἐνότητα, μιᾶ ὀρισμένη δηλαδή συνειδησιακή ἐνότητα καί κανονικότητα πού προκύπτει ἀπό αὐτά, πού προκύπτει, μέ ἄλλα λόγια, ἀπό συνειδησιακά βιώματα ὁποιοῦνδήποτε ἄλλων δεδομένων ἢ ἀκόμη δυνατῶν συνειδήσεων. Ἡ συνείδηση εἶναι λοιπόν τό ἀπόλυτο. Ἡ συνειδήσή μου εἶναι ἀπόλυτο ὄν καί κάθε συνείδηση εἶναι ἀπόλυτο ὄν... Ἡ συνειδήσή σου εἶναι γιά τή συνειδήσή μου ἕνα ἀπόλυτο «ἐξωτερικό-ὄν» καί ἀντίστροφα. Ἄν δέν ἔβρισκα στή συνειδήσή μου κανένα φαινόμενο πού νά μποροῦσα νά τό συλλάβω ὡς «ἄλλο σῶμα», τότε δέ θά ὑπῆρχε γιά μένα κανένα «ἐσύ»... καί ἀντίστροφα»⁴.

Στά 1908⁵ ὁ Husserl ἀναζητεῖ ἀκόμη τή διατύπωση τοῦ προβλήματος τῆς δυνατότητας τῆς ἐνυπάρχουσας γνώσης τοῦ ἄλλου.

«Ἄν θεωρήσωμε, γράφει, ὅτι ἀποδίδομε στή συνείδηση τοῦ Θεοῦ τήν ἰκανότητα νά βλέπει μέσα στή συνείδηση τοῦ ἄλλου, αὐτό θά ἦταν δυνατό μόνο κάτω ἀπό ἕναν ὄρο, ὅτι δηλαδή ὁ Θεός περικλείει μέσα στό ὄν του ὄλα τά ἄλλα ἀπόλυτα ὄντα. Γιά τό Θεό δέ θά ὑπῆρχε καμία ἀντίθεση (δέ θά εἶχε φυσικά ἀνάγκη ἀπό καμία «συναίσθηση»), γιατί ὁ Θεός δέ θά εἶχε ἕνα μόνο ὀπτικό πεδίο, ἀλλά τόσα ὄσα καί ἀπόλυτες συνειδήσεις».

Ἡ ἰδέα πού ὑποδηλώνεται ἐδῶ, μέσα στήν παρενθετική πρόταση, εἶναι ὅτι ἡ

«συναίσθηση»⁶ (Einfühlung) λειτουργεί εκεί που κάτι δέν δίνεται στο όπτικό πεδίο. Τή χρειαζόμαστε συνεπώς εκεί που δέ βλέπομε κάτι· αυτό όμως που δέ βλέπομε προκύπτει από αυτό που βλέπομε. Δέ θά προχωρήσωμε ἐδῶ περισσότερο από ὅ,τι τό ἴδιο τό κείμενο ἐπιτρέπει. Εἶναι βασικό νά συγκρατήσωμε τήν ἰδέα ὅτι τή «συναίσθηση» τήν ὑπαγορεύει μιὰ ἀπουσία.

Εἰκοσιένα χρόνια ἀργότερα ὁ Husserl, που δέν ἔπαυσε νά διευρευνᾶ τό πρόβλημα τῆς συγκροτήσεως τοῦ ἀντικειμενικοῦ μέσα στήν ἀπόλυτη ἐνυπάρχουσα σφαῖρα τῆς συνειδήσεως — καί σ' αὐτές τίς ἔρευνες⁷ ἐντάσσεται ἡ συγκρότηση τοῦ ἀντικειμενικοῦ ὡς ὕλικου πράγματος (materielles Ding), ὡς ἔμψυχου πράγματος μέ τή μορφή τοῦ αἰσθησιολογικοῦ σώματος (Leib) καί ὡς ψυχισμοῦ — θά βρεθεῖ καί πάλι μπροστά στο ἴδιο πρόβλημα που τώρα πιά δέ διστάζει νά χαρακτηρίσει ὡς αἰνίγμα. Διαβάζομε στο *Τυπική καί Ὑπερβατολογική Λογική*⁸:

«... Ἄν ὁ «ἄλλος» συγκροτεῖται, ὅπως εἶναι φανερό, μέ ἓνα νόημα που παραπέμπει σέ μένα, στο μέτρο που εἶναι ἀνθρώπινο ἐγώ, καί συγκεκριμένα τό σῶμα του, παραπέμπει στο δικό μου σῶμα, ἐφόσον εἶναι «ξένο σῶμα» καί ἡ ψυχική του ζωή παραπέμπει στή δική μου, ἐφόσον εἶναι «ξένη» ψυχική ζωή σέ σχέση μέ τή δική μου, πῶς πρέπει νά καταλάβω αὐτή τή συγκρότηση ἑνός νέου νοήματος, τοῦ νοήματος: ὁ «ἄλλος»; Ἄν ἤδη ὁ τρόπος που τό ἐγώ αὐτοσυγκροτεῖται ὡς ὄν μέσα στοε χῶρο, ὡς ψυχοφυσικό ὄν, εἶναι μιὰ σκοτεινή ὑπόθεση, τότε εἶναι μιὰ ἀκόμη σκοτεινότερη ὑπόθεση καί εἶναι πραγματικά ὀδυνηρό αἰνίγμα τό νά καταλάβωμε πῶς μέσα στο ἐγώ πρέπει νά συγκροτηθεῖ ἓνα «ἄλλο» ψυχοφυσικό ὄν, μέ ἓναν ἄλλο ψυχισμό, ἐφόσον τό νόημα τοῦ ἄλλου ψυχισμοῦ σημαίνει τή μὴ δυνατότητα νά αἰσθανθῶ ἐγώ τά ψυχικά δεδομένα που συγκροτοῦν αὐτό τόν ψυχισμό σέ μιὰ πραγματική πρωταρχικότητα, μέ τόν ἴδιο δηλαδή τρόπο που αἰσθάνομαι αὐτά που εἶναι δικά μου».

Ἔχομε τώρα στά χέρια μας τά δεδομένα τοῦ «σκοτεινοῦ» προβλήματος, που θά προσπαθήσωμε νά παρουσιάσωμε θεματικά, ἀκολουθώντας τό δρόμο που ἀνοίγουν τά ἐξῆς δύο ἐρωτήματα:

Πῶς ἔχω τήν ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου» ὡς «ἄλλου ἀνθρώπου»;

Πῶς συμβαίνει, ἂν κάθε ἀντικειμενικότητα δίνεται στήν ἀπόλυτη σφαῖρα ἑνός καθαροῦ ἐγῶ καί ἐφόσον τά ἐγῶ — οἱ συνειδήσεις — εἶναι πολλές, νά μήν ἔχωμε πολλούς ἀντικειμενικούς κόσμους, ἀλλά ἀντίθετα ἓναν καί μόνο ἀντικειμενικό κόσμο, ἔγκυρο γιά ὅλα τά ἐγῶ;

Τήν ἀπάντηση στο πρῶτο ἐρώτημα τή δίνει ἡ θεωρία τῆς «συναίσθησεως»· στο δεύτερο ἡ ἔννοια τῆς διποκειμενικότητας. Τό πρόβλημα τῆς ἐμπειρίας τοῦ «ἄλλου»⁹ εἶναι ἡ προϋπόθεση γιά τή διερεύνηση καί τήν κατανόηση τῆς ἔννοιας τῆς διποκειμενικότητας.

Πρὶν ἀναφερθοῦμε στίς κεντρικές γραμμές τῆς θεωρίας τῆς συναίσθησεως καί τῆς διποκειμενικότητας στόν Husserl εἶναι ἀπαραίτητο νά θυμίσωμε ὅτι ὀλόκληρη ἡ ἔρευνα, ὡς φαινομενολογική ἔρευνα, γίνεται στο χῶρο τῆς καθαρῆς πρωταρχικῆς ἐμπειρίας¹⁰. Τοῦτο σημαίνει συγκεκριμένα ὅτι δέ βρισκόμαστε στο χῶρο τῆς φυσικῆς στάσης (natürliche Einstellung) στόν κόσμο ἀλλά στο χῶρο που, μετά ἀπό τή φαινομενολογική ἀναγωγή¹¹ (phänomenologische Reduktion), μᾶς ἐκκαλύπτει τό καθαρό ἐγῶ — καί ὄχι τό ψυχικό-ἐμπειρικό ἐγῶ τῆς φυσικῆς στάσης — καί τόν «ἄλλο» ὡς καθαρό βίωμα τῆς ἐνυπάρχουσας ἀντιλήψεως, ὡς πράξη δηλαδή τῆς ἀναφε-

ρομένης συνειδήσεως πού σκοπεύει τόν «άλλο». Στο χώρο πού έχει έτσι έκκαλυφθεί μετά από τή φαινομενολογική ἀναγωγή ή αντίληψη τοῦ ἄλλου (Fremdwahrnehmung) ἀνάγεται στήν ἀνάλυση καί περιγραφή τῆς νοητικο-νοηματικῆς πράξης τοῦ καθαρῶ ἐγῶ μέσα ἀπό τήν ὁποία ὁ «άλλος» συγκροτεῖται ὡς νόημα. Κλειδί τῆς συγκροτήσεως τοῦ νοήματος «ὁ ἄλλος» εἶναι ἡ ἀναφορικότητα τῆς συνειδήσεως (Intentionalität)¹², θέμα πού θά θεωρήσωμε γνωστό.

Οἱ ἀναλύσεις πού θά ἀκολουθήσουν ἀνήκουν συνεπῶς στό χώρο τῆς καθαρῆς ἀφαιρέσεως καί εἶναι ἀναλύσεις τῆς νοηματικῆς συγκροτήσεως¹³ τοῦ ἄλλου. Κάθε ἀναγωγή σέ μιά περιγραφική ψυχολογία ἀποτελεῖ θεμελιώδη παρερμηνεία. Δεδομένου ὅτι ἡ γνώση ἑνός πράγματος γενικά — καί τοῦτο ἀποτελεῖ βασική ἀρχή τῆς φαινομενολογίας ὡς πρώτης φιλοσοφίας — ὄχι μόνο ἀνάγεται στήν ἀνάλυση τῆς δομῆς τῆς πράξης τῆς συνειδήσεως πού τό συγκροτεῖ νοηματικά ὡς «ἀντικείμενο» (Objektivität) ἀλλά καθίσταται δυνατή ὡς συγκροτημένη γνώση μέσα ἀκριβῶς ἀπό αὐτή τήν πράξη τοῦ καθαρῶ ἐγῶ, ἡ συγκρότηση ὀνομάζεται ὑπερβατολογική. Ὁ ὄρος «ὑπερβατολογικό»¹⁴ (transzendental) στόν Husserl σημαίνει ὅτι ἡ δυνατότητα τῆς γνώσης νομιμοποιεῖται μέσα ἀπό τήν ἐπιστροφή στό χώρο τῆς καθαρῆς ὑποκειμενικότητας ὅπου κάθε νόημα συγκροτεῖται. Ἐτσι ἡ φαινομενολογική ἀναγωγή παρουσιάζεται ὡς ὑπερβατολογική φαινομενολογική ἀναγωγή μέ τήν ἐννοια ὅτι στρέφεται κανείς, ὡς φαινομενολόγος, ἀπό τό φυσικό κόσμο πίσω στή συγκροτοῦσα συνειδίση μέσα ἀπό τήν ὁποία ὁ κόσμος τίθεται ὡς ἀντικείμενο ἐμπειρίας ἀλλά ἐμπειρίας τέτοιας ὥστε τό ἀντικείμενο νά συγκροτεῖται ὡς ἀντικείμενο μέσα ἀπό μιά πρωταρχική αὐταπόδεικτη θέαση (originäre Evidenz).

Γιά νά φθάσωμε στό πρόβλημα τῆς ἐμπειρίας τοῦ «ἄλλου ἀνθρώπου» θά ξεκινήσωμε ἀπό τήν ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου πράγματος».

Ἄν βλέποντας ἕνα πράγμα πού μοῦ προσφέρεται μέσα ἀπό συνεχεῖς, διαδοχικές ἐμφανίσεις (Abschattungen) ἔχω ἄμεση ἀντίληψη τῶν ἐμφανίσεων πού βλέπω, τῶν πλευρῶν π.χ. ἑνός κύβου πού ὑποπίπτουν στήν ἀντίληψή μου καί λέγω: «βλέπω ἕναν κύβο», αὐτό συμβαίνει γιατί μαζί μέ τήν παρουσία τῶν πλευρῶν τοῦ κύβου πού μοῦ δίνει ἡ ἄμεση ἀντίληψη, δίνονται ὡς συν-παρουσες καί οἱ πλευρές ἐκεῖνες πού δέ βλέπω. Ἐτσι στήν ἀντίληψη ἑνός πράγματος ἔχω μιά παρουσία (ἄμεση ἀντίληψη) καί μιά συν-παρουσία. Ἄν στή θέση ἑνός φυσικοῦ, ὕλικοῦ πράγματος, θεωρήσω ἕνα «σῶμα», τότε ἡ ἀντίληψη πού ἔχω τοῦ σώματος εἶναι μιά ἀντίληψη πού δίνει ὡς συν-παρόν αὐτό πού δέ δίνεται ἄμεσα, δηλαδή τήν «ἐσωτερικότητα» (Innerlichkeit) καί τότε ἐρμηνεύω τήν ἀντίληψη τοῦ σώματος ὡς ἀντίληψη μιᾶς ἐσωτερικότητας.

Δέν ἀντιλαμβάνομαι τό ξένο αἰσθησιολογικό σῶμα ὡς σῶμα σύμφωνα μέ τήν ἐξωτερική ἐμφάνιση πού μοῦ δίνεται ἀλλά αὐτή τήν ἐξωτερική ἐμφάνιση τή συλλαμβάνω μέ μιά ἀναφορικότητα μέσα ἀπό τήν ὁποία ἐρμηνεύω τό σῶμα ὡς σῶμα μέ ψυχισμό. Ἡ ἀναφορικότητα αὐτή σημαίνει ὅτι σκοπεύω τόν ἄλλον μέσα ἀπό τήν αὐτοαντίληψη πού ἔχω τῆς δικῆς μου ἄμεσης παρουσίας τοῦ ψυχισμοῦ μου καί μ' αὐτό τόν τρόπο δέν ἔχω πιά μόνο ἕνα σῶμα ἀπέναντί μου ἀλλά ἕνα ξένο «ὑποκείμενο». Ἡ βασική διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀντίληψη, τήν ἐμπειρία ἑνός πράγματος καί τήν ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου», εἶναι ὅτι στήν πρώτη περίπτωση οἱ πλευρές τοῦ κύβου λ.χ. πού εἶναι συν-παρουσες (ἐνν. πού δέ βλέπομε) μπορεῖ νά γίνουν παρουσες. Αὐτό πού δέ δόθηκε στήν ἄμεση ἀντίληψη μπορεῖ νά δοθεῖ μιά ἄλλη στιγμή ἐξίσου ἄ-

μεσα. Στην εμπειρία του «άλλου» όμως τό αισθησιολογικό και τό ψυχικό δέν μπορεί ποτέ νά καταστούν άμεσα δεδομένα. Ἡ αντίληψη: ὁ άλλος κινεῖ τό χέρι του δέ δίνεται ποτέ πρωταρχικά ὅπως ἡ αντίληψη: ἐγώ κινῶ τό χέρι μου. Μέσα ἀπό τήν ὁμοιότητα του ξένου σώματος μέ τό δικό μου συλλαμβάνω τό ξένο χέρι καί θέτω ἔτσι τό φυσικό σῶμα καί τό αισθησιολογικό ὡς ἐνότητα¹⁵. Συνοψίζοντας λέμε ὅτι ἐνῶ στήν περίπτωση τῆς ἀντιλήψεως ἐνός φυσικοῦ πράγματος τό συν-παρόν μπορεί νά γίνει παρόν, στήν αντίληψη του «άλλου» τό συν-παρόν παραμένει συν-παρόν.

Εἶναι πιά εὐκόλο νά συλλάβωμε τώρα τό βαθύτερο φιλοσοφικό νόημα τῶν δύο ὄρων¹⁶ πού εἰσάγει ὁ Husserl καί πού δηλώνουν ἀκριβῶς τή θεμελιώδη διάκριση ἀνάμεσα στήν ἀρχι-παρουσία (ἄμεση, πρωταρχική εμπειρία) καί τή συν-παρουσία: Ugrgräsenz καί Apprgräsenz (Appräsentation, Mitgegenwärtigung-Vergegenwärtigung). Εἶναι ἀπαραίτητο νά καταλάβωμε ἐξαρχῆς ὅτι ἡ συν-παρουσία δέν εἶναι μιά δευτερή εμπειρία, ἔμμεση, μή πρωταρχική πού ἀκολουθεῖ τήν πρώτη ἀλλά ὅτι ὑπάρχει ὡς εμπειρία μέσα στή μοναδική πρωταρχική εμπειρία του ἐγῶ.

Τό πρόβλημα τῆς εμπειρίας του «άλλου» παρουσιάζεται συνεπῶς ὡς ἐξῆς: στόν γύρω μου κόσμο βλέπω πράγματα καί ἀνθρώπους. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἐνότητα ἐξωτερικῆς ὄψεως καί ἐσωτερικῆς ζωῆς, εἶναι δηλαδή ἐνότητα αισθησιολογικοῦ σώματος καί ψυχισμοῦ. Συλλαμβάνω τό ξένο σῶμα ἄμεσα σέ μιά πρωταρχική εμπειρία. Συλλαμβάνω ἐπίσης τόν ψυχισμό μου ἄμεσα σέ μιά πρωταρχική εμπειρία. Τόν ψυχισμό ὅμως του «άλλου» δέν τόν ἔχω ἄμεσα πρωταρχικά παρόντα ἀλλά ἄμεσα συν-παρόντα. Ἡ συν-παρουσία ἐπιτυγχάνεται ἀκριβῶς μέσα ἀπό τή «συναίσθηση». Πῶς λειτουργεῖ ὅμως ἡ συναίσθηση; Ἐρμηνεύω¹⁷, μᾶς λέγει ὁ Husserl, τίς ἐξωτερικεύσεις του «ξένου» σώματος ὡς κάτι πού ἀνήκει στίς ἐσωτερικεύσεις (Innenerscheinungen) του βάσει μιᾶς ἀναλογικῆς ἀντιλήψεως¹⁸ (analogisierende Apperzeption). Ὅταν μιλοῦμε γιά ἀναλογική ἀντίληψη ἐννοοῦμε τοῦτο: συλλαμβάνω τόν ψυχισμό του άλλου ὄχι σάν νά μήν ἤμουν ἐδῶ πού βρίσκομαι μέ τό σῶμα μου ἀλλά σάν νά ἤμουν «ἐκεῖ». Στήν ἀντίληψη του σώματός μου καί του ψυχισμοῦ μου ἐνεργῶ ὡς σημειο-μηδέν, ὡς σημειο πού παραμένει σταθερά δεμένο μέ τό ἐδῶ: εἶναι τό σημειο-μηδέν του προσανατολισμοῦ (Nullpunkt der Orientierung)¹⁹. Τοῦτο ἀκριβῶς δηλώνει ἡ ἀμεσότητα. Στήν ἀντίληψη του «άλλου» ὑπάρχει ἡ ἐμμεσότητα πού δημιουργεῖ ἡ μετατόπισή μου ἀπό τό «ἐδῶ» στό «ἐκεῖ»²⁰.

Στό βάθος τῆς ἐννοιας αὐτῆς τῆς ἐμμεσότητας (Mittelbarkeit) θά προσπαθήσωμε νά εἰσδύσωμε τώρα. Ἡ ἐμμεσότητα, λέγει ὁ Γερμανός φιλόσοφος, ἔγκειται στό γεγονός καί μόνο σ' αὐτό ὅτι δηλαδή τό ξένο σῶμα «ἐκεῖ» ἔχει τό νόημα του «ἐκεῖ» αισθησιολογικοῦ σώματος πού εἶναι ὁμοιο μέ τό δικό μου αισθησιολογικό σῶμα πού μοῦ δίνεται πρωταρχικά, σέ «σάρκα καί ὀστά» (in Original), ἀλλά του αισθησιολογικοῦ σώματός μου «ἐκεῖ». Ἡ ἐμμεσότητα δηλώνεται κατ' ἀρχήν μέσα στό «ἐκεῖ» σέ ἀντίθεση μέ τό «ἐδῶ». Ἡ μετατόπιση πού πραγματοποιεῖται καθίσταται δυνατή μέσα ἀπό τήν ἀναλογία (Analogisierung)²¹. Τό βάρος στήν ἐμβάθυνση τῆς ἐννοιας τῆς ἐμμεσότητας τό φέρει ἡ ἐννοια τῆς ἀναλογίας. Πρῶτο σύστημα ἀναφορᾶς γιά νά κατευθυνθοῦμε πρὸς τήν ἀναλογία εἶναι τό αισθησιολογικό μου σῶμα, τό σῶμα μου μέ τίς αἰσθήσεις μου μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ἔρχομαι σέ ἐπαφή μέ τόν ἐξωτερικό κόσμο. Τῆ σωματικότητά μου (Leiblichkeit) τή συλλαμβάνω πρωταρχικά. Τό σῶμα μου ὅμως ὡς φυσικό σῶμα δέν τό συλλαμβάνω στό χῶρο ὅπως συλλαμβάνω τό σῶμα του «άλλου». Αὐτό σημαίνει ὅτι, ἐνῶ αἰσθάνομαι ἄμεσα τό σῶμα μου, ἔχω τήν

ἄμεση ἀντίληψη τοῦ σώματός μου, δέν τό «βλέπω» μέσα στό φυσικό χῶρο ὅπως βλέπω τό σῶμα τοῦ «ἄλλου», γιατί ὡς φυσικό σῶμα δέ μοῦ δίνεται ποτέ ὡς ἐξωτερικό φαινόμενο. Τό αἰσθησιολογικό μου σῶμα, γράφει ὁ Husserl, τό εἶχα καί τό ἔχω πάντοτε στήν ἐμπειρία. Ποτέ ὥστόσο δέ μοῦ δίνεται ὡς κάτι πού «ἐμφανίζεται» ὅπως τό σῶμα τοῦ «ἄλλου». Ἡ ἀναλογία συνεπῶς παρουσιάζεται κατ' ἀρχήν ὅταν συλλαμβάνω τό αἰσθησιολογικό μου σῶμα ὡς φυσικό σῶμα μέσα ἀπό τήν ἀναλογία του μέ τά «ἄλλα» σώματα καί αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἀναλογία καθιστᾷ δυνατή τή μετατόπιση (Hinausschiebung) πρὸς τά ἔξω²².

Ἡ δευτέρη στιγμή τῆς ἀναλογίας εἶναι ὅταν συλλαμβάνω τόν ψυχισμό τοῦ «ἄλλου» περνώντας μέσα ἀπό τό δικό μου ψυχισμό πού εἶναι ἄμεσο δεδομένο τῆς ἐμπειρίας μου. Ἡ ἀναλογία παρουσιάζεται ἔτσι μέσα ἀπό μιά διπλή κίνηση: ἀπό τό σῶμα τοῦ ἄλλου ἐρχομαι στό δικό μου σῶμα καί ἀπό τόν ψυχισμό μου (καί τό αἰσθησιολογικό μου σῶμα) ἐρχομαι στόν ψυχισμό καί τό αἰσθησιολογικό σῶμα τοῦ «ἄλλου».

Ἡ «συναίσθηση» εἶναι λοιπόν μιά ἐμπειρία νέου τύπου πού θεμελιώνεται στήν ἀναλογική ἀντίληψη. Ὡς ἐμπειρία εἶναι κάτι τελείως διαφορετικό ἀπό ὅποιαδήποτε μορφή συλλογισμοῦ, κατασκευῆς ἢ ἀκόμη ἀπεικονίσεως²³. Ἡ συναίσθηση ὡς ἀντίληψη (einfühlende Apperzeption) εἶναι πράξη. Ὡς πράξη εἶναι πρωταρχική ἐμπειρία ἑνός παρόντος πού δέν εἶναι παρόν — ἀλλά συν-παρόν — πού δέ βρίσκεται δηλαδή στήν ἐνυπάρχουσα σφαῖρα τῆς συνειδήσεως ὡς βίωμα πού μοῦ δίνει τόν «ἄλλο» σέ «σάρκα καί ὀστά». Χάρη στή «συναίσθηση» φέρνω κάτι στό παρόν ὡς συν-παρόν. Ἡ συν-παρουσία εἶναι πράξη πού θέτει (setzender Akt)· θέτω τόν «ἄλλο» ὡς ἀνάλογο (Analogon)²⁴ στηριγμένος στήν ὁμοιότητα.

Τῆ σαφέστερη ἐξήγηση τῆς συν-παρουσίας τῆ δίδει ὁ Husserl στόν *Πέμπτο Καρτεσιανό Στοχασμό*: «Ἡ ἐμπειρία τοῦ ἄλλου δέν μπορεῖ νά εἶναι συν-παρουσία παρὰ μόνο στό μέτρο πού εἶναι παρουσία. Αὐτό σημαίνει ὅτι τό στοιχεῖο πού εἶναι παρόν, αὐτό πού δίνεται ὡς παρόν μέσα ἀπό τήν ἐμπειρία, ἀνήκει ἀπό τήν ἀρχή ἤδη στήν ἐνότητα τοῦ ἀντικειμένου πού συν-παρουσιάζεται ὡς συν-παρόν.

Μέ ἄλλα λόγια: αὐτό πού ἀνήκει στήν πρωταρχική μου σφαῖρα, τό σῶμα (Körper) καί πού λειτουργεῖ ὡς «σημεῖο» (indiziert) τοῦ «ἄλλου ἐγώ» δέν μπορεῖ νά καταστήσει συν-παρόν τό «ἄλλο» ὡς ὑπάρχον καί συν-υπάρχον χωρίς νά μεταφέρει στό σῶμα του (στόν ἑαυτό του) τό νόημα ἑνός σώματος πού ἀνήκει καί αὐτό στό «ἄλλο» ἐγώ. Στή συναίσθηση τό σῶμα μου παίρνει τό νόημα τοῦ σώματος τοῦ «ἄλλου»²⁵. Συμπερασματικά λέμε ὅτι στή «συναίσθηση» ἔχομε μιά νέα ἀντίληψη πού θεμελιώνεται μέσα στή ζωντανή αὐτοαντίληψη τοῦ ἐγώ μου τῆς ὁποίας τό νόημα δίνεται ὡς μεταμόρφωση τῆς πρώτης σημασίας «ἐγώ» ὡς ἀνάλογου. Ἔτσι, στήν πρώτη βαθμίδα τῆς ἐμπειρίας τοῦ «ἄλλου», τό καθαρό πρωταρχικό ἐγώ, ὁ ἑαυτός μου, εἶναι αὐτό πού μέσα στήν ἐμπειρία τοῦ «ξένου» συλλαμβάνεται μέ τό νοηματικό περιεχόμενο: ὁ «ἄλλος».

Εἶναι πιά φανερό ὅτι οἱ δύο κατηγορίες πού θεμελιώνουν τή χουσερλιανή θεωρία τῆς «συναισθήσεως» εἶναι ἡ κατηγορία τῆς ἀναλογίας, τῆς ὁποίας παρακολοῦθήσαμε τίς στιγμές καί ἡ κατηγορία τῆς ὁμοιότητας. Δέν πρέπει πράγματι νά ξεχνοῦμε ὅτι ἡ μετατόπιση στό χῶρο τοῦ παρόντος ἑνός σημείου πού ἐνεργεῖ ὡς συν-παρόν καί πού ἐπιτρέπει τήν ἀντίληψη τοῦ «ἄλλου» ὡς «ἀνάλογο» στηρίζεται στήν ὁμοιότητα πού θεμελιώνει ἀκριβῶς τήν ἀναλογική ἀντίληψη²⁶.

Τὴν ἔννοια τῆς ὁμοιότητας τὴ θεωρεῖ ὁ Husserl ὡς δεδομένη. Τόσο στὰ χειρόγραφα γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς διυποκειμενικότητας — στοὺς τρεῖς τόμους τῆς *Φαινομενολογίας τῆς διυποκειμενικότητας* — ὅσο καὶ στοὺς *Καρτεσιανούς Στοχασμούς* δὲ γίνεται καμία φαινομενολογικὴ διερεύνηση τῆς ἔννοιας τῆς ὁμοιότητας. Στὴν ἔννοια ὡστόσο τῆς ὁμοιότητας μᾶς εἰσάγουν οἱ διεισδυτικὲς ἀναλύσεις πού συναντοῦμε στὸ *Ἐμπειρία καὶ κρίση*²⁷. Ὄταν προσπαθεῖ συγκεκριμένα νὰ διακρίνει, φαινομενολογικά, τὴν ὁμοιότητα (*Ähnlichkeit*) ἀπὸ τὴν ἐξίσωση (*Gleichkeit*).

Ἄν ἔχομε δύο σημεῖα A καὶ B πού ὀνομάζομε ὁμοια, ἢ ὁμοιότητα πού θέτομε εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς συνθετικῆς πράξης ἐπικάλυψως πού χαρακτηρίζομε ὡς συνειρμό (*Assoziation*)²⁸. Ὑπάρχει μιά μετατόπιση ἀνάμεσα στὸ A καὶ τὸ B — στὴν περίπτωσι τῆς ἐξισώσεως ὁδηγεῖ σὲ συγχώνευση — πού ὁδηγεῖ σὲ ἐπιμέρους ἐπικάλυψη. Ἡ ἐπικάλυψη εἶναι μερικὴ στὸ μέτρο πού κάτι ἀντιμαρτυρεῖται. Ὁ ὅρος «συνειρμός» πρέπει νὰ νοηθεῖ ἔξω ἀπὸ κάθε ἐρμηνεῖα συνειρμικῆς ψυχολογίας· δηλώνει ἀπλὰ μιά καθαρὰ ἐνυπάρχουσα σύνδεση ἀνάμεσα σὲ δύο πράγματα. Κάθε συνειρμός, μᾶς λέγει ὁ Husserl, εἶναι συνειρμός πού βασίζεται στὴν ὁμοιότητα. Στὴ σφαῖρα τῶν παθητικῶν δεδομένων τοῦ ἐγὼ παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο τῆς συνειρμικῆς γενέσεως γιατί τὸ ἐγὼ χαρακτηρίζεται κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τὴ δεκτικότητα. Ὄταν συνεπῶς στὴ σύλληψη τοῦ A ὁδηγοῦμαστε ἀπὸ τὸ A στὸ B πού εἶναι ὁμοῖο του, μέσα στὴ συνείδηση τὸ B καὶ τὸ A, πού διατηρεῖται στὴ συνείδηση, ἐπικαλύπτουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο: ἢ στιγμὴ B πού συλλαμβάνω πρωταρχικά ἐπικαλύπτεται ἀπὸ τὴ στιγμὴ A πού παραμένει στὸ πεδίο τῆς συνειδήσεως ὡς δεδομένο τῆς συνειδήσεως. Αὐτὸ ὁμοῖο πού εἶναι ὁμοῖο μὲ τὸ A πού βλέπω ἐπικαλύπτεται ἀπὸ τὸ ὁμοῖο μὲ τὸ B καὶ αὐτὸ πού ἐπικαλύπτεται συγχωνεύεται σὲ κάτι τὸ κοινὸ πού ὡστόσο παραμένει κάτι τὸ διπλὸ στὴν ξεχωριστὴ ὑπόστασι τοῦ A καὶ τοῦ B. Μὲ ἄλλα λόγια, μέσα ἀπὸ τὴν ἰδιαιτερότητα θεμελιώνεται ἢ ἐπικάλυψη ἑνός «συγγενικοῦ»²⁹.

Αὐτὸ πού θεμελιώνει τελικά τὴ συνείδηση τῆς ὁμοιότητας, ἰδωμένης φαινομενολογικά, εἶναι ἡ προθετικότητα διὰ τῆς ὁποίας ἀναζητεῖται κάτι τὸ κοινὸ καί· ὅταν ἡ προθετικότητα τῆς σημασίας (*Bedeutungsintention*) πληροῦται, ἔχομε ὁμοιότητα· στὴν ἀντίθετη περίπτωσι ἔχομε ἄρνηση ὁμοιότητας, δηλαδὴ ἑτερότητα. Μέσα στὴν προθετικότητα τῆς συνειδήσεως συναντοῦμε καὶ πάλι τὴν κατηγορία τῆς ὑπερβατικότητας. Ἐννοοῦμε μὲ τὸν ὄρο 'ὑπερβατικότητα' τὴ δυνατότητα τῆς νοητικῆς ἐκείνης κινήσεως πού κατευθύνει τὴ συνείδηση σ' αὐτὸ πού εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴ συνείδηση καὶ τὸ ἀναφερόμενο ἀντικείμενο πρὸς αὐτὸ πού εἶναι μέσα στὴ σφαῖρα τῆς συνειδήσεως. Τελικά, ἡ κατηγορία πού στηρίζει ὅλη τὴν πράξη τῆς «συναισθήσεως» ὡς ἐμπειρίας τοῦ «ἄλλου» εἶναι ἡ κατηγορία τῆς ὑπερβατικότητας. Ἡ ἴδια ἢ ἔννοια τῆς ἀναφορικότητας τῆς συνειδήσεως δηλώνει μιά «τάση πρὸς» πού ἔχει τὴν ἀφετηρία τῆς στὸ ἐγὼ (*das Gerichtetsein*) «Ἡ γοητεία τοῦ ἀναφερομένου πράγματος πού κατευθύνεται πρὸς τὸ ἐγὼ, τὸ ἐλκύει μὲ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη δύναμη καὶ τὸ ἐγὼ ἐνδίδει. Μιά βαθμιαία τάση συνδέει τὰ φαινόμενα, μιά τάση μεταφορᾶς τοῦ ἀναφερομένου πράγματος ἀπὸ τὴ θέση «πίσω ἀπὸ τὸ ἐγὼ» στὴ θέση «ἀπέναντι στὸ ἐγὼ». Μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν κίνηση τὸ ἐγὼ στρέφεται πρὸς τὸ ἀντικείμενο, τὸ πράγμα. Ἡ «στροφή πρὸς» εἶναι μιά ἐνδιάμεση διαδικασία· ἢ πράξη 'νὰ στρέφωμαι' καταλήγει στὸ νὰ εἶναι τὸ ἐγὼ μέσα στὸ ἀντικείμενο καὶ νὰ συλλαμβάνεται ὡς ἀντικείμενο ἀπὸ τὴ συνείδηση. Μὲ τὴν ὑποχώρηση τοῦ ἐγὼ ἔχομε μιά νέα τάση, μιά τάση ἀπὸ τὸ ἐγὼ πρὸς τὸ ἀντικείμενο»³⁰.

Οί παραπάνω αναλύσεις επιτρέπουν να καταλάβωμε τό αὐθεντικό νόημα τῆς «συναίσθησεως» στόν Husserl: ἡ «συναίσθηση» εἶναι ἡ πράξη τῆς μεταφορᾶς τοῦ ἐγώ σέ ἕνα ἄλλο ἐγώ, μέ ἄλλα λόγια, τό βίωμα τῆς ἀντικειμενικῆς ἀντίληψεως τῆς ψυχικῆς πραγματικότητας τοῦ «ἄλλου». Ἡ μεταφορά (Uebertragung) ἢ μετατόπιση (Versetzung) εἶναι δυνατή γιατί ἡ δική μου σωματικότητα – τό αἰσθησιολογικό μου σῶμα – ἔχει ὡς σταθερό σημεῖο τή δυνατότητα νά ἀλλάζει στόν ἐξωτερικό χῶρο τά ἀντικείμενα στά ὁποῖα ἀναφέρονται οἱ ἀντιληπτικές πράξεις.

Στόν Πέμπτο Καρτεσιανό Στοχασμό ὁ Γερμανός φιλόσοφος θά παρουσιάσει θεματικά τήν ἐμπειρία τοῦ alter ego³¹. Εἶναι ἡ πιό ὀλοκληρωμένη προσπάθεια νά ὀριοθετηθεῖ καί νά ἀναπτυχθεῖ ἡ προβληματική τῆς ἐμπειρίας τοῦ «ἄλλου» πού στά χειρόγραφα τῆς Φαινομενολογίας τῆς διυποκειμενικότητας παρουσιάζεται ὡς ἀναξήτηση τῆς φαινομενολογικῆς διατυπώσεως τοῦ ἐρωτήματος: τί σημαίνει νά ἔχω τήν «ἀντίληψη τοῦ ἄλλου»; Κάθε ἀντικειμενική ἀντίληψη περικλείνει μιά ἀναφορικότητα πού παραπέμπει σέ κάτι πρωταρχικότερο ὅπου τό νόημα τοῦ ἀνάλογου ἀντικειμένου ἔχει ἤδη συγκροτηθεῖ. Ἡ μεταφορά γιά τήν ὁποῖα ἔγινε ἤδη λόγος εἶναι, στό βάθος, μεταφορά νοήματος τοῦ ἀντικειμενικοῦ. Μεταφορά σημαίνει τή δυνατότητα ἀντίληψεως τοῦ ἑνός σύμφωνα μέ τό νόημα τοῦ ἄλλου. Ἔτσι ἡ ἀρχή πού στηρίζει τή χουσερλιανή θεωρία διατυπώνεται ὡς ἐξῆς: κάθε στοιχεῖο τῆς ἐμπειρίας μου κρύβει μιά ἀναλογική μετατόπιση τοῦ ἀντικειμενικοῦ νοήματος ἀπό μιά πρώτη περίπτωση σέ μιά νέα. Τό ἐγώ πού δίνεται πρωταρχικά καί πού δίνει τό νόημα τοῦ πρωταρχικά δεδομένου αἰσθησιολογικοῦ σώματος εἶναι διαρκῶς παρόν ἐνῶ, ἀντίθετα, τό ἀντικείμενο πού συν-παρουσιάζεται δέ δίνεται ποτέ ὡς παρόν. Τό ἐγώ καί τό alter ego βρίσκονται πάντοτε σέ σύζευξη³² (Paarung) πού ἔχει τό χαρακτήρα μιᾶς παθητικῆς συνθέσεως μέ τήν ἐννοια ὅτι ἡ σύζευξη πού παρατηρεῖται καί πού παρουσιάζεται ὡς ἐνότητα ὁμοιότητας δέν εἶναι πάντοτε ἀντιληπτή.

Στήν ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου» πού διευρυμένη γίνεται ἐμπειρία τῶν «ἄλλων», τῶν «ὁμάδων», τῶν «κοινοτήτων», ἔχομε σχηματικά τόν ἐξῆς μηχανισμό: στή σύζευξη τοῦ παρόντος καί τοῦ συν-παρόντος πραγματοποιεῖται μιά ἀναφερόμενη ὑπερβατικότητα μέ τρόπο ὥστε μέσα ἀπό τή μεταφορά τοῦ νοήματος νά ἀποδίδεται στό ἕνα τό νόημα τοῦ ἄλλου. Ἡ ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου» ἀναλύεται στίς στιγμές τοῦ νοήματος. Ἄν μέσα στή σφαῖρα τοῦ ἐγώ μου παρουσιασθεῖ ἕνα πράγμα ξεχωρο ἀπό τό σῶμα μου ἀλλά πού τοῦ μοιάζει τότε αὐτό ἀποκτᾶ τό νόημα πού τοῦ μεταφέρεται. Τίποτε ὁμως ἀπό τό μεταφερόμενο νόημα δέν μπορεῖ νά πληρωθεῖ ἀπό μίαν ἄμεση ἀντίληψη.

Τό ἐρώτημα πού τίθεται ἐδῶ εἶναι εὐλογο: ἂν δέν ὑπάρχει ποτέ ἡ δυνατότητα τό συν-παρόν νά γίνει παρόν, πῶς συμβαίνει τό μεταφερόμενο νόημα νά γίνεται ἀποδεκτό ὡς ὑπαρκτό, ὡς ἐνότητα τοῦ ψυχιμοῦ τοῦ «ἄλλου» ἐφόσον ἡ ἄμεση ἀντίληψη ἔχει ἀποκλεισθεῖ; Ἡ ἀπάντηση τοῦ Husserl θά στηριχθεῖ σέ δύο ἀρχές: τό ψυχικό δίνεται πάντοτε σέ σύζευξη μέ τό σωματικό καί ἡ σύζευξη αὐτή δίνεται μέσα ἀπό μιά ὑπερβατική ἐμπειρία. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἐπιμαρτύρηση τῆς ἐμπειρίας τοῦ «ἄλλου» γίνεται μέσα ἀπό διαρκῶς ἀνανεωνόμενες συν-παραυσίες πού ἐπιμαρτυροῦνται ἀπό τίς πραγματικές ἄμεσες παρουσίες. Ἡ ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου» ἐκφράζεται ἐξωτερικά μέ μιά συμπεριφορά πού εἶναι ἡ ἴδια ἀντικείμενο πρωταρχικῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἐπιμαρτύρηση τῆς συν-παραυσίας γίνεται μέσα ἀπό τήν ἀρχι-παραυσία (Urgrenz). Ἡ ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου» θεμελιώνεται σέ μιά πραγματική ἀλλά ἔμμεση

πρόσβαση αὐτοῦ πού δέν μπορεῖ ποτέ νά δοθεῖ ἄμεσα. Ὁ «ἄλλος» εἶναι αὐτό πού δίνεται μέσα ἀπό «θεμελιωμένη» ἐμπειρία — μέ τή φαινομενολογική σημασία τοῦ ὄρου — πού δέ δίνει τό ἀντικείμενο ἀλλά τό ὑποβάλλει. Ὁ «ἄλλος» παρουσιάζεται ἀναγκαστικά στό χωρο τῆς ὑποκειμενικότητάς μου, μέσα ἀπό τή νοηματική του συγκρότηση, ὡς ἀναφερόμενη μετατροπή (intentionale Modifikation) τοῦ ἐγώ μου. Ἀπό φαινομενολογική ἄποψη ὁ «ἄλλος» εἶναι μιά μετατροπή τοῦ ἐαυτοῦ μου³³.

Ἡ ἐπιγραμματική αὐτή φράση πρέπει νά κατανοηθεῖ στό πλαίσιο τῆς γνωσιολογικῆς ἀρχῆς τῆς φαινομενολογίας: μόνο τότε μπορῶ νά γνωρίσω κάτι ὅταν αὐτό ἔχει ἀναχθεῖ στή δική μου πρωταρχική σφαῖρα τῶν ἀναφερομένων βιωμάτων. Ἡ ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου» σημαίνει ὅτι ὁ «ἄλλος», ὡς ἀναφερόμενο ἀντικείμενο τῆς ἀντιληπτικῆς πράξης τοῦ «ἄλλου» πού τόν καθιστᾷ συν-παρόντα, ἀνήκει στήν ἐγωλογική μου σφαῖρα ἀλλά τήν ὑπερβαίνει ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι «ἀναφερόμενο» σύστοιχο ἀντικείμενο (intentionales Korrelat) τῆς συνειδήσεώς μου. Ἡ διείσδυση τοῦ «ἄλλου» ἐγώ στή σφαῖρα τῆς ὑποκειμενικότητάς μου εἶναι ἀναφερόμενη δηλαδή ἰδεατή ἀλλά πραγματική. Εἶναι ὁ «ἄλλος» πού συγκροτεῖται στήν πραγματικότητά του.

Ὁ «ἄλλος» συγκροτημένος νοηματικά εἶναι, θά γράψει ὁ Husserl³⁴, ἡ πρώτη δι-υποκειμενικότητα. Ἡ πρώτη κατανόηση ἑνός «ξένου» σώματος ὡς σώματος εἶναι τό πρῶτο, τελείως πρῶτο βῆμα τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως καί συγκροτεῖ τό πρῶτο, ἀσφαλῶς ἀτελές ἀντικείμενο, τό πρῶτο διυποκειμενικά (intersubjektiv). Ὁ δρόμος πού ὀδηγεῖ στή διυποκειμενικότητα περνᾷ ἀπό τήν «ξένη» σωματικότητα. Αὐτόν τό δρόμο θά ἀκολουθήσωμε τώρα.

Τό ἐγώ μου εἶναι ἡ πρώτη ἀρχική μονάδα. Μέσα στό ἐγώ μου συγκροτοῦνται ἰδεατά οἱ ἄλλες μονάδες ὡς alter ego· δέ συγκροτοῦνται ὁμως σέ ἀντίθεση μέ τό δικό μου φυσικοψυχολογικό ἐγώ. Ὑπάρχει μιά ἀμοιβαία σχέση τοῦ ἑνός ἐγώ γιά τό ἄλλο. Ὅπως ἐγώ συλλαμβάνω τό ἄλλο ἐγώ, τήν ἄλλη «μονάδα» ὡς «ξένο» ἐγώ στή σφαῖρα τῆς συνειδήσεώς μου ἔτσι καί ἐγώ εἶμαι «ξένο» ἐγώ γιά τόν «ἄλλο». Καί ὅπως στή φυσική πραγματικότητα ὑπάρχει μιά πολλαπλότητα ἀνθρώπων ἔτσι καί στή σφαῖρα τοῦ συγκεκριμένου ὑπερβατολογικοῦ χώρου ὑπάρχει μιά ἀπειρία ἀπό κοινότητες μονάδων πού ὀνομάζομε ὑπερβατολογική διυποκειμενικότητα.

«Εἶναι αὐτονόητο, γράφει ὁ Husserl³⁵, ὅτι (ἡ ὑπερβατολογική δι-υποκειμενικότητα) συγκροτεῖται ὡς ὑπάρχουσα ἀποκλειστικά μέσα στό ἐγώ μου, μέσα σέ μένα πού στοχάζομαι, καί συγκροτεῖται ὡς ὑπάρχουσα μέ ἀφετηρία τήν ἀναφορικότητά μου καί ὡστόσο συγκροτεῖται ὡς ὄν πού, μέσα ἀπό ὄλες τίς μετατροπές τῶν μορφῶν τῆς συγκροτήσεώς του, βρίσκεται πάντοτε ἡ ἴδια, καί διαφοροποιεῖται μόνο μέσα ἀπό τοὺς ὑποκειμενικούς τρόπους ἐμφανίσεως. Συγκροτεῖται σάν νά φέρει μέσα της ἀναγκαστικά τόν ἴδιο ἀντικειμενικό κόσμο».

Εἶναι ἀπαραίτητο, πρὶν προχωρήσωμε, νά καταλάβωμε τόν χουσερλιανό ὀρισμό τοῦ ὄρου «μονάδα»³⁶. Τόν σαφέστερο ὀρισμό τόν συναντοῦμε στίς *Διαλέξεις* τοῦ θερινοῦ ἐξαμήνου 1925 πού συμπεριλαμβάνονται στόν τόμο τῆς *Φαινομενολογικῆς Ψυχολογίας*. Στήν 43 μέ τόν τίτλο: «Ἡ ἐνότητα τοῦ ὑποκειμένου ὡς μονάδα. Στατική καί γενετική ἐρευνα γιά τή μονάδα. Πέρασμα ἀπό τήν ἀπομονωμένη μονάδα στήν ὀλότητα μονάδων (Monadennall)» ὁ Γερμανός φιλόσοφος τονίζει ὅτι ὁ ὄρος μονάδα δέν εἶναι μεταφυσική ἔννοια ἀλλά σημαίνει τήν ὑπό διερεύνηση ἐνότητα τοῦ ὑποκειμενικοῦ πού δίνεται στήν ἄμεση ἀντίληψη μέσα στή φαινομενολογική

ἀναγωγή. Ὁ ὅρος «μονάδα» δηλώνει τὴν ἐνότητα ἐνός ἐγώ στὴν πολλαπλότητα τῆς ἀναφερόμενης ζωῆς του καὶ τὴν ἐνότητα τῆς συγκροτήσεως τῶν ἀντικειμενικότητων. Εἶναι φανερό ὅτι πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ κάθε ἐπιστροφή τοῦ Husserl σὲ μιὰ ἀτομικιστικὴ ψυχολογία, ἐρμηνεῖα πού θά ἐπέβαλε μιὰ ἐπιπόλαιη ἀνάγνωση τοῦ χουσερλιανοῦ κειμένου. Γιὰ τὸν Husserl ἡ ἀτομικιστικὴ ψυχολογία εἶναι καθαρὴ φαντασίωση καὶ εἶναι παραλογισμὸς νὰ θεωρεῖται ἡ ψυχὴ κλειστὴ μονάδα μὲ ἓνα κλειστὸ σύστημα συναρτήσεων ὅπου καμία ἐξωτερικὴ ἐπίδραση ἀπὸ ἄλλες μονάδες δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει³⁷.

Θά ἀνατρέψει ὁ Husserl τὴ γνωστὴ φράση τοῦ Leibniz ὅτι οἱ μονάδες δὲν ἔχουν παράθυρα καὶ θά τονίσει ἀντίθετα ὅτι κάθε ψυχικὴ μονάδα ἔχει ἀτελείωτα παράθυρα καὶ ὅτι ἡ κατανόηση τοῦ «ξένου» σώματος εἶναι ἀκριβῶς ἓνα τέτοιο παράθυρο³⁸. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ξενίζει ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ὑπερβατολογικῆς φαινομενολογίας ὡς μοναδολογίας³⁹. Δὲν πρόκειται γιὰ μεταφυσικὴ ὑπόθεση ἀλλὰ γιὰ μιὰ βαθιὰ διαίσθηση ὅτι τὰ καθαρὰ βιώματα, πού εἶναι οἱ πράξεις τῆς συνειδήσεως, θεμελιώνονται στὴν ἀπόλυτα πρωταρχικὴ ἐμπειρία (ursprünglichste Evidenz) πού εἶναι πηγὴ νομιμοποιήσεως κάθε ἀντικειμενικότητας. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ φαινομενολογικὴ ἀναγωγή ἐκκαλύπτει τὸ νόημα πού πληροῦται μέσα ἀπὸ τὴν προθετικότητα τῆς συνειδήσεως χρησιμοποιώντας ἀποκλειστικά καὶ μόνο τὰ δεδομένα τῆς καθαρῆς ἐνοράσεως, δὲν μποροῦμε νὰ μιλοῦμε γιὰ μεταφυσικὴ κατασκευή. Ἡ φαινομενολογία, ὡς μοναδολογία, ἐκκαλύπτει ἀκριβῶς τὸ πεδίο τῆς ὑπερβατολογικῆς διυποκειμενικότητας ὅπου κάθε ἀντικειμενικὸ συγκροτεῖται⁴⁰. Στὶς *Παρισινὲς Διαλέξεις* γίνεται σαφὴς ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὴ μεταφυσικὴ θέση τοῦ Leibniz καὶ τὴ φαινομενολογικὴ ἐρμηνεῖα τῆς μονάδας. Μέσα στὴν ἐγωλογικὴ σφαῖρα τῆς ὑπερβατολογικῆς ὑποκειμενικότητας ὅπου κάθε νοηματικὴ ἐνότητα συγκροτεῖται, ἐκκαλύπτεται τὸ ἐγώ, ὡς μονάδα, ὡς χώρος συγκροτήσεως μιᾶς «ξένης» ὑπερβατολογικῆς ὑποκειμενικότητας, μιᾶς «ξένης» μονάδας πού υπερβαίνει τὴν πρώτη μονάδα. Καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ὑπερβατικότητα τῆς «ξένης» μονάδας λειτουργεῖ ἀποφασιστικά στὴν ὑπερβατολογικὴ φαινομενολογία.

«Στὴν αὐθεντικὴ μου πρωταρχικότητα (Originalität), νοημένη ὡς δική μου αὐταπόδεκτα δεδομένη μονάδα, ἀντικατοπτρίζονται (spiegeln sich) ξένες μονάδες καὶ αὐτὸς ὁ ἀντικατοπτρισμὸς εἶναι μιὰ σημείωση (Indikation) πού διατηρεῖται μὲ συνέπεια. Αὐτὸ ὅμως πού «σημειώνεται», ὅταν πραγματοποιῶ τὴν φαινομενολογικὴ αὐτοεκκάλυψη καὶ, μέσα σ' αὐτὴν, τὴν ἐκκάλυψη τοῦ «σημειωτοῦ», εἶναι μιὰ ξένη ὑπερβατολογικὴ ὑποκειμενικότητα· τὸ ὑπερβατολογικὸ ἐγώ θέτει μέσα του ὄχι αὐθαίρετα ἀλλὰ ἀναγκαστικά ἓνα ὑπερβατολογικὸ alter ego.

»Μέσα ἀπὸ τὴν «ξένη» ὑπερβατολογικὴ μονάδα διευρύνεται ἔτσι τὸ πεδίο τῆς ὑπερβατολογικῆς ὑποκειμενικότητας στὸ πεδίο τῆς διυποκειμενικότητας, σὲ πεδίο διυποκειμενικῆς κοινωνικότητας πού ἀποτελεῖ τὸ ὑπερβατολογικὸ θεμέλιο γιὰ τὴν ὑπερβατολογικὴ φύση καὶ τὸν κόσμον γενικά καί, κατὰ συνέπεια, γιὰ τὸ διυποκειμενικὸ ὄν ὄλων τῶν ἀντικειμενικότητων.

»Ἐτσι, ὁ φαινομενολογικὸς ἰδεαλισμὸς ἐκκαλύπτεται ὡς ὑπερβατολογικὴ μοναδολογία πού δὲν εἶναι καμία μεταφυσικὴ κατασκευή ἀλλὰ μιὰ συστηματικὴ ἐκκάλυψη τοῦ νοήματος πού ἔχει γιὰ μᾶς ὁ κόσμος πρὶν ἀπὸ κάθε φιλοσοφικὴ θεωρία, τοῦ νοήματος πού μόνον φιλοσοφικά μπορεῖ νὰ ἀλλοιώνεται ἀλλὰ πού δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀλλαχθεῖ⁴¹.

Ἡ υπερβατολογικὴ ὑποκειμενικότητα ἐκκαλύπτεται τώρα ὡς υπερβατολογικὴ διυποκειμενικότητα καὶ ἡ ἐκκάλυψη αὐτὴ ἐπιτυγχάνεται μέσα ἀπὸ τὴ νοηματικὴ συγκρότηση. Στὸ βάθος, ἡ υπερβατολογικὴ φαινομενολογία, ὡς μοναδολογία, θεμελιώνεται στὴν ὑπερβατολογικὴ διυποκειμενικότητα καὶ ἡ μονάδα ἐπιτρέπει τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ ὑποκειμενικὸ στὸ διυποκειμενικὸ, ἐφόσον στὴ μονάδα ἐνυπάρχει ὁ «ἄλλος» καὶ τὴν υπερβαίνει. Γιὰ νὰ καταλάβωμε τὸ πέρασμα στὴ διυποκειμενικότητα θὰ πρέπει νὰ θυμηθοῦμε τίς τρεῖς στιγμὲς τῆς ἐποχῆς ὅπως ἀναλύονται στὴν *Πρώτη Φιλοσοφία*. Ἡ πρώτη ἐποχὴ εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ βγῶ ἀπὸ τὸ ἐμπειρικὸ ἐγὼ καὶ νὰ συλλάβω κάθε συνειδησιακὴ πράξη ὡς καθαρὴ πράξη. Ἡ δευτέρη στιγμή μιᾶς ἐποχῆς ποὺ ὁ Husserl χαρακτηρίζει ‘καθολικὴ’, εἶναι ἡ στιγμή ὅπου συλλαμβάνω τὸν ἑαυτὸ μου ὡς υπερβατολογικὸ θεατὴ, ἀδέσμευτο θεατὴ (uninteressierter Zuschauer) καὶ τότε ἀνοίγεται μπροστὰ μου τὸ πεδίο τῆς υπερβατολογικῆς ὑποκειμενικότητας μὲ τὸ σύνολο τῶν ἀναφερομένων πράξεων. Ἡ δευτέρη στιγμή ὁμως περικλείει καὶ τὴ συγκρότηση τοῦ νοήματος τοῦ «ἄλλου» καὶ μεταβάλλεται ἔτσι ἡ καθολικὴ υπερβατολογικὴ ἀναγωγή σὲ διυποκειμενικὴ ἀναγωγή, ὅπου τὸ ἐγωλογικὸ πεδίο ἐκκαλύπτεται ὡς κατ’ ἐξοχὴν διυποκειμενικὸ.

Ἐὰς παρακολουθήσωμε καὶ πάλι ἀπὸ κοντὰ τὸ ἀναγκαστικὸ πέρασμα —καὶ ὄλο τὸ πρόβλημα τῆς διυποκειμενικότητας συμπυκνώνεται σ’ αὐτὴν τὴν a priori ἀναγκαιότητα— ἀπὸ τὸ ὑποκειμενικὸ στὸ διυποκειμενικὸ. Ἰδιαίτερα σημαντικὸ εἶναι ἐδῶ τὸ *Μάθημα 53* τῆς *Πρώτης Φιλοσοφίας*⁴²:

«...γιὰ τὸ δικὸ μου υπερβατολογικὸ ἐγὼ καὶ γιὰ τὴ ζωὴ μου, γράφει ὁ Husserl, ὑπάρχει τὸ προνόμιο τοῦ πρώτου δεδομένου, τοῦ πρωταρχικοῦ δεδομένου στὸ μέτρο ποὺ ἔχω ἄμεση πρόσβαση στὸν ἑαυτὸ μου, μέσα ἀπὸ τὴν αὐτοεμπειρία, χάρη στὴν αὐτοαντίληψη, τὴν αὐτοανάμνηση τὴν αὐτοπροσμονή, ἐνῶ ἀντίθετα δὲν μπορῶ νὰ ἔχω τὴν ἐμπειρία τῆς «ξένης» ὑποκειμενικότητας ποὺ δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνο στὸ μέτρο ποὺ ἡ ἴδια εἶναι ἐμπειρία γιὰ τὸν ἑαυτὸ της, παρὰ μόνο μέσα ἀπὸ τὸν ἔμμεσο τρόπο τῆς ‘σημειώσεως’ ποὺ τὸν καθιστᾶ ὄρατὸ στὴ συνείδηση μέσα ἀπὸ τὴν ἀναπαράσταση τῆς αὐτοαντίληψεως, τῆς αὐτοαναμνήσεως κ.λ.π. Ὑπάρχει ἐκεῖ μιὰ ἀναφορικότητα δευτέρου βαθμοῦ, μιὰ ἔμμεση ἀναφορικότητα».

Αὐτὴ ἡ ἔμμεση ἀναφορικότητα εἶναι ὅπως ὀρίζεται μὲ σαφήνεια στὸν *Πέμπτο Καρτεσιανὸ Στοχασμὸ*, ἡ πράξη τῆς συν-παρουσίας, μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἀναλογικὴ ἀντίληψη.

Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ προσέξωμε εἶναι ἡ ἀναγκαία a priori σύνδεση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν υπερβατολογικὴ διυποκειμενικότητα καὶ τὴ συγκρότηση τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου. Ἐὰν μέσα στὴν αὐτοεμπειρία ἐκκαλύπτεται ἡ ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου» νοηματικὰ συγκροτημένου ὡς «ἄλλου», ἂν μέσα στὴν υπερβατολογικὴ, τὴν καθαρὴ, ὑποκειμενικότητα ἀνα-καλύπτω τὴν «ξένη» ὑποκειμενικότητα μὲ τὸ νόημα: ὁ «ἄλλος» ὡς alter ego, ἡ υπερβατολογικὴ διυποκειμενικότητα εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐπιτρέπει, ποὺ καθιστᾶ δυνατὴ τὴ συγκρότηση τοῦ κόσμου ὡς «ἀντικειμενικοῦ» κόσμου, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀντικειμενικοῦ νοήματος ποὺ ἔχει ὁ κόσμος μέσα ἀπὸ τὴ συγκροτοῦσα διυποκειμενικότητα. Ἡ ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου» δὲν εἶναι ἔτσι ἀπλὸς σταθμὸς στὴ φιλοσοφικὴ ἀναζήτηση τῆς θεμελιώσεως τοῦ ἀντικειμενικοῦ· εἶναι, ἀντίθετα, ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ «ἀντικειμένου»: ὁ κόσμος. Ἄκριβῶς ἐπειδὴ ἡ υπερβατολογικὴ ὑποκειμενικότητα ἐκκαλύπτεται ὡς χῶρος τῆς υπερβατικότητας τοῦ «ξένου» ἐγὼ, τοῦ «ἄλλου», ὡς χῶρος τῆς υπερβατολογικῆς διυπο-

κειμενικότητας, ακριβώς γι' αυτόν τό λόγο ό κόσμος νοηματικά συγκροτημένος είναι ένας και μόνος εγκυρος γιά όλους. Ή εμπειρία του «άλλου» επιτρέπει νά διαλυθεί ό φαινομενικός σολιψισμός⁴³, ή αναγωγή δηλαδή κάθε μορφής γνώσης σέ ένα και μοναδικό έγώ πού, ως solus ipse, συγκροτεί και γνωρίζει τό αντικειμενικό μέσα στην κλειστή σφαίρα του έγώ. Ή απόρριψη του σολιψισμού θεμελιώνεται στην έννοια τής δυποκειμενικότητας: μόνο όταν δεχθούμε ότι οί «άλλοι» συγκροτούνται μέσα μας μόνο τότε καταλαβαίνουμε ότι μπορούν νά έχουν τό νόημα και τήν αξία χωριστών υπάρξεων. Είναι πραγματικά χωριστές από τή μονάδα μου έφόσον καμία πραγματική σύνδεση δέν οδηγεί από τά βιώματά τους στά δικά μου. Κατανοώ τή δυποκειμενικότητα σημαίνει συνειδητοποιώ ότι έγώ υπάρχω ως άνθρωπος επειδή ό «άλλος» υπάρχει. Δέν πρόκειται γιά διαλεκτική σχέση αλλά γιά τή βαθιά διαίσθηση πού στηρίζει όλόκληρη τή φαινομενολογία ότι ή ενόραση είναι μία πράξη τής συνειδήσεως πού θέτει τήν παρουσία μου ως αρχι-παρουσία και όταν ή αρχιπαρουσία δίνει τόν «άλλο» ως συν-παρουσία και γίνεται ή ενιαία πράξη τής άμεσης προθετικότητας και τής έμμεσης προθετικότητας τής συγκροτήσεως του «άλλου» πρωταρχικό βίωμα, τότε μπορούμε νά πούμε μέ τόν Husserl ότι ό πρώτος άνθρωπος δέν είμαι έγώ αλλά ό «άλλος» άνθρωπος⁴⁴.

Στό τέλος του δρόμου πού μās οδήγησε στην εκκάλυψη τής δυποκειμενικότητας τό έρώτημα τίθεται από μόνο του: μπόρεσε πράγματι ό Husserl νά μās δώσει μία λύση στό «σκοτεινό» πρόβλημα τής παρουσίας του «άλλου» έγώ στη συνειδήσή μας;

Πιστεύουμε ότι εκείνο πού κυρίως επέτυχε ή φαινομενολογική ανάλυση είναι νά φωτίσει —και ή διαίσθηση του Γερμανού φιλοσόφου φανερώνεται ιδιαίτερα βαθιά— τήν παρουσία του άλλου ως συν-παρουσία. Μās βοήθησε νά καταλάβωμε τή δομή τής συνειδησιακής πράξης πού θεμελιώνει τήν υπερβατολογική συγκρότηση του νοήματος του alter ego. Ή νοηματική παρουσία όμως μέσα από τήν όποια αντικειμενικοποιείται τό βιωματικό δεδομένο δέν εξαντλεί —και εδώ διαφαίνεται ή αδυναμία τής φαινομενολογικής ανάλυσεως— τό νόημα του άλλου αλλά δίνει άπλως τό νόημα του άλλου. Ή επικάλυψη του βιωματικού παρόντος από τή συν-παρουσία φωτίζει τό «σύν» τής συν-παρουσίας όχι όμως και τήν παρουσία. Ό «άλλος» τίθεται ως «άλλος» και από εκεί και πέρα προσπαθούμε νά παρακολουθήσωμε τίς μεταμορφώσεις του από υπερβατικό στη φυσική στάση σέ ένυπάρχοντα στην φαινομενολογική στάση και, τέλος, σέ υπερβατικό στην κυριολεξία, σέ υπερβατικό στην ένυπάρχουσα σφαίρα τής συνειδήσεως. Στην εμπειρία του «άλλου» ή άμεσότητα τής αναφερόμενης αντιληπτικής πράξης τής συνειδήσεως αντικαθίσταται από τήν έμμεσότητα τής προθετικότητας τής συνειδήσεως στην αντίληψη του «άλλου». Τό αίνιγμα παραμένει αίνιγμα. Γιατί, τό νά φωτίζω ένα πρόβλημα και νά τό φέρνω ως πρόβλημα στό φώς δέν αποτελεί λύση. Ό Husserl μās λέγει άπλά: στην εμπειρία του «άλλου» δέν πηγαίνω έγώ στον «άλλο»: ό «άλλος» έρχεται μέσα στη σφαίρα του «ιδίου» μου (meines Eigenen), αλλά επειδή ό «άλλος» είναι υποκείμενο και όχι φυσικό πράγμα ή διεισδυση στό χώρο του «ιδίου» μου είναι έμμεση: ό «άλλος» διεισδύει ως έρμηνεία του «ιδίου» μου, ως αναφορικότητα πού σκοπεύει τήν έρμηνευμένη, μέ βάση τή όμοιότητα, αναλογική αντίληψη.

Τό πρόβλημα τής εμπειρίας του «άλλου» και κατά συνέπεια και τής δυποκειμενι-

κότητας τίθεται κάτω από τό πρίσμα τοῦ «σάν νά» (als ob). Καί αὐτό ἀκριβῶς το als ob δηλώνει τήν ἐμμεσότητα. Ὁ «ἄλλος» παραμένει «ἄλλος» μέσα ἀπό τήν ἐρμηνευμένη συν-παρουσία του στή συνείδηση. Ὁ Husserl σεβάστηκε, στό βάθος, τήν ἀρχή τῆς μή μεταβάσεως σέ ἄλλο γένος: στό ἐσωτερικό τῆς ἐγολογικῆς σφαίρας ὁ «ἄλλος» ὑπάρχει ἰδεατά καί ὄχι πραγματικά ἢ καλύτερα μέσα ἀπό τήν ἰδεατή πραγματικότητα τοῦ νοήματος. Ἀπό δῶ καί πέρα ὁμοῦς ἀρχίζει τό αἰνίγμα. Γιατί ἡ ἰδεατή ὑπόσταση τοῦ νοήματος πού θεμελιώνει τήν ὑπερβατολογική φαινομενολογία ὡς ἰδεαλισμό μέ μιᾶ ἰδιάζουσα σημασία, δέ μᾶς δίνει τό περιεχόμενο τοῦ νοήματος ἀλλά τό νόημα ὡς περιέχον πού ἐνυπάρχει, ὡς συν-παρόν, στο παρόν τῆς cogitatio τοῦ «ἄλλου» πού πληροῖ τή συνείδησή μου μέσα ἀπό τή σχέση cogitatio-cogitatum.

Ἡ γνώση τοῦ «ἄλλου» παραμένει γνώση τῆς ἰδεατῆς ὑπάρξεως τῆς «ξένης» μονάδας. Θά μᾶς παρατηρήσουν ὅτι ἡ ἰδεατή αὐτή ὑπαρξη εἶναι ἐκείνη τοῦ ἰδεατοῦ νοήματος πού θεμελιώνεται ὡστόσο στήν ἄμεση ἀντίληψη τοῦ αἰσθησιολογικοῦ σώματος τοῦ «ἄλλου». Σ' αὐτό θά ἀπαντήσωμε ὅτι ἡ ἀντίληψη τῆς σωματικότητας τοῦ «ἄλλου» καί κατά συνέπεια τῆς ἐσωτερικότητάς του στηρίζεται σέ ἓνα «πῆδημα» πού πραγματοποιοῦμε μέσα ἀπό τήν ἀναλογική ἀντίληψη. Θά μᾶς ἀντιπαρατηρήσουν ὅτι ἡ ἀναφορικότητα τῆς συνειδήσεως αὐτό ἀκριβῶς ἐκφράζει: τή θέση (Setzung) τῆς νοητῆς, ἰδεατῆς πραγματικότητας στό καθαρό βίωμα τῆς συνειδήσεως. Καί ἐδῶ ὁμοῦς θά ἀπαντήσωμε ὅτι στό χῶρο τῆς φιλοσοφίας τό ἰδεατό ἔχει καί θά ἔχει πάντοτε ἀντίπαλό του τό πραγματικό. Καί ὁ «ἄλλος» δέν ἀνάγεται στήν ἰδεατή του ὑπαρξη ἔστω καί ἂν αὐτή ἐπιτρέπει μιᾶ συνεχῆ συμπεριφορά στηριγμένη σέ ἐπιμαρτυρούμενες ἀντιλήψεις. Ἄν ὁ Descartes ἀπέδειξε μέ μεγάλη λογική ἀκλουθία τήν ὑπαρξη τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ, ἡ ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ ἐξακολουθεῖ νά ξεφεύγει ἀπό τή δύναμη ὁποιοδήποτε ἀποδεικτικοῦ συλλογισμοῦ. Μέ τόν ἴδιο τρόπο μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ συγκρότηση τοῦ «νοήματος» τοῦ «ἄλλου» στή συνείδηση δέ δίνει τόν «ἄλλο» παρά μόνο στό μέτρο πού νοεῖται ὡς «ἄλλος».

Τό πραγματικό δέν ἀνάγεται στό ἰδεατό ἔστω καί ἂν ὑποθέσωμε, κάνοντας ἓνα θεωρητικό ἀκροβατισμό ὅτι αὐτό πού ὀνομάζομε πραγματικό εἶναι ἓνα ἤδη ἰδεατά συγκροτημένο πραγματικό. Οἱ ἀκροβασίες δέν εἶναι τό «ἴδιον» τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ.

Στό βάθος, ἂν ὁ Husserl ἔφθασε στά ὅρια τοῦ αἰνίγματος, τό ὁποῖο ὀδήγησε πολύ μακριά, χωρίς ἐντούτοις νά μπορέσει νά ξεπεράσει τό σημεῖο ἐκεῖνο ὅπου τό αἰνίγμα θά ἔπαυε νά εἶναι αἰνίγμα, εἶναι γιατί, κατά τή γνώμη μας, τέτοιο ξεπέραςμα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει. Ὁ Husserl ὀδήγησε τό πρόβλημα στά ὅριά του καί ἐδῶ ἀναγνωρίζομε ὅλη τήν ἀξία τῆς σκέψης του.

Ἡ δυσκολία ὁμοῦς πού συναντοῦμε στήν ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου» μεταφέρεται καί στό πρόβλημα τῆς διυποκειμενικότητας. Ἄς σκεφθοῦμε τόν ὄρο «διυποκειμενικότητα». Ἄν ἡ λέξη νοηθεῖ ὡς ἐπίθετο, ὅταν μιλοῦμε λ.χ. γιά διυποκειμενική γνώση ἢ ἐμπειρία, τότε καταλαβαίνομε πῶς ὁ ὄρος δηλώνει μιᾶ σχέση ἀνάμεσα σέ δύο ὄρους καί πῶς, ὅταν οἱ ὄροι εἶναι συν-υποκείμενα (Mitsubjekte) ἢ σχέση, ὡς διυποκειμενική, προϋποθέτει τούς ὄρους τῆς. Εἶναι πάντως ἀξιοπρόσεχτο ὅτι ἐνῶ ὑπάρχει ἡ λέξη «συν-υποκείμενο» ἢ λέξη «διυποκείμενο» (Intersubjekt) δέν ὑπάρχει. Καί δέν ὑπάρχει γιατί οὔτε ὄντολογικά οὔτε λογικά μπορεῖ νά νοηθεῖ ἓνα: «διυποκείμενο».

«Πῶς πρέπει, τότε, νά νοήσωμε τή διυποκειμενικότητα πού παρουσιάζεται νά ταυτίζεται, νά ἀνάγεται δηλαδή στήν ὑπερβατολογική ὑποκειμενικότητα, θεμέλιο ὁ-

που νομιμοποιείται ή συγκρότηση του αντικειμενικού νοήματος; Δέν είναι δυνατό, πιστεύομε, νά συλλάβωμε τή διυποκειμενικότητα ως ὄντολογική υπόσταση. Δέν ὑπάρχει ὄντολογική θεμελίωση τῆς διυποκειμενικότητας γιατί, ἂν τό θεμέλιο εἶναι ἡ πραγματικότητα τοῦ «ἐμεῖς», ὡς πραγματικότητα πού προτάσσεται λογικά καί ὄντολογικά τοῦ ἐγώ, δύσκολα κατανοεῖται ἡ αὐτονομία τοῦ «ἐμεῖς» πού μόνο κατά σύμβληση νοεῖται. Ἐάν ὁ κόσμος, ὁ ἐξωτερικός κόσμος, νοηθεῖ ὡς ὄντολογική δικαίωση τοῦ «ἐμεῖς», τότε θά παρατηρήσωμε σέ ὄσους τό ἰσχυρισθοῦν ὅτι ὁ κόσμος ὡς κόσμος νοηματικά συγκροτημένος, δέν μπορεῖ νά προϋπάρξει τῆς σχέσης cogitatio-cogitatum μέσα ἀπό τήν ὁποία συγκροτεῖται. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι δέν ἀναφερόμαστε ἐδῶ στόν κόσμο ὡς φυσική πραγματικότητα ἀλλά στόν κόσμο ὡς «ἀντικειμενικότητα» συγκροτημένη στό πεδίο τῆς ὑπερβατολογικῆς ὑποκειμενικότητας. Τό ὅτι ὁ κόσμος εἶναι κόσμος καί γιά τόν «ἄλλο» —πρόβλημα πού ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα τόν Husserl—δέ σημαίνει ὅτι στή συγκρότηση τοῦ «κόσμου» περνοῦμε ἀπό τόν ἐγωλογικό χῶρο στό χῶρο τοῦ «ἐμεῖς». Κάτι τέτοιο μόνο ὡς θεωρητική κατασκευή μπορεῖ νά ἰσχύσει.

Στή σχέση ἀντικειμενικός κόσμος-ὑπερβατολογική διυποκειμενικότητα, μέ τή φαινομενολογική σημασία, ἡ πρόταξη καί προϋπαρξη τοῦ κόσμου εἶναι βασική παραδοχή πού θεμελιώνει ἄλλωστε καί τή φαινομενολογία. Εἶτε ὡς κόσμος τῆς φυσικῆς πραγματικότητας ὅπως τόν ἀντιλαμβανόμαστε στή φυσική στάση εἶτε ὡς κόσμος τῆς ζωῆς (Lebenswelt) πρωταρχικό δεδομένο καί θεμέλιο τῆς ὑπερβατολογικῆς διυποκειμενικότητας, ὁ κόσμος εἶναι πάντοτε ἐκεῖ παρών. Στήν ἀναγωγή τοῦ κόσμου μέσα ἀπό τήν ὑπερβατολογική φαινομενολογική ἀναγωγή σέ κόσμο-φαινόμενο δηλαδή καθαρό βίωμα, ἡ πρόταξη δέν ἀντιστρέφεται: ἡ διυποκειμενικότητα μόνο ὡς λογική καί ὄντολογική ἀναγκαία ἀκολουθία τοῦ κόσμου μπορεῖ νά νοηθεῖ.

Τίποτε δέν ὀδηγεῖ ἔξω ἀπό τή μονάδα, στό μέτρο πού ὁ ὄρος μονάδα δηλώνει τό σύνολο τῶν ἀναφορικότητων τοῦ καθαροῦ ἐγώ. Δέν ἔχουν παράθυρα οἱ μονάδες. Εἶναι καταδικασμένες στήν ἐγωλογική, ἐσωτερική σφαῖρα τῆς ἡ καθεμῖα. Τοῦτο δέ σημαίνει ὅτι οἱ ἄλλες μονάδες δέν ὑπάρχουν· θά ξαναθυμίσωμε ὅτι κινούμαστε στό χῶρο τῆς καθαρῆς ἀφαιρέσεως καί ἀναζητοῦμε τήν ὄντολογική θεμελίωση, ἐάν ὑπάρχει, τῆς διυποκειμενικότητας. Κάθε ἀναφορά σέ περιγραφική ψυχολογία εἶναι ἐκ προοιμίου ἀποκλεισμένη. Ὁ λόγος μας ἐδῶ εἶναι ὄντολογικός ὄχι περιγραφικός. Δέ μιλοῦμε συνεπῶς γιά ἀναγωγή τοῦ κόσμου στή μοναδολογική μου συνείδηση. Λέμε ἀπλά ὅτι ἡ γνώση τοῦ «ἄλλου» παραμένει μή-γνώση. Δέν ἔχουν παράθυρα οἱ μονάδες, γιά νά κατανοήσουν τόν «ἄλλο», ὄχι γιά νά ἀντιληφθοῦν ὅτι ὑπάρχει. Γιατί, ἐάν μιά τέτοια κατανόηση ἦταν δυνατή τοῦτο θά σήμαινε ὅτι ἐγώ γίνομαι ὁ «ἄλλος». Αὐτό ὅμως δέν μπορεῖ νά γίνει. Ἡ θεωρία τῆς «συναισθήσεως» εἶναι, στό βάθος, ἡ κατάφαση στήν ἀπόλυτη ἑτερότητα τοῦ «ἄλλου» καί γι' αὐτό εἶναι καταδικασμένη στήν ἀποτυχία.

Ἡ μονάδα στόν Husserl εἶναι φορτισμένη ὄντολογικά μέ τήν ὁλότητα τοῦ ὀρίζοντα τῶν δυνατοτήτων καί τῶν ἐνεργημάτων τοῦ ἐγώ στή σχέση του μέ τόν κόσμο ὅπου διεισδύει καί ὁ «ἄλλος». Αὐτό δέ σημαίνει ὄντολογικό ἄνοιγμα. Ἡ ἴδια ἡ μονάδα, ὡς κατ' ἐξοχήν ὄν, περικλείει ὄλα αὐτά πού, ὡς ἀναφερόμενα βιώματα, δέν τήν καθορίζουν ἀλλά τήν ἐνεργοποιοῦν. Ἡ μονάδα εἶναι ἔτσι ὁ τόπος τοῦ εἶναι.

Είναι καιρός νά ξανασκεφθοῦμε, στό φῶς τοῦ Husserl, τή *Μοναδολογία* τοῦ Leibniz ὄχι ὡς σύστημα μεταφυσικῆς κατασκευῆς ἀλλά σάν καθαρή φιλοσοφία πού μελετᾷ τή σχέση τοῦ ἐγῶ, ὡς μονάδας προικισμένης μέ τάση, κίνηση, μνήμη, ἐπιθυμία, σκέψη καί τοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος εἶναι ἕνας καί ὁ ἴδιος γιά ὄλους, τόν βλέπομε ὁμοῦς ὁ καθένας ἀπό διαφορετικῆ σκοπιά.

«Καί ὅπως ἡ ἴδια πόλη, γράφει ὁ Leibniz⁴⁵, ἰδωμένη ἀπό διαφορετικέες σκοπιέες παρουσιάζεται διαφορετικῆ καί εἶναι σάν νά πολλαπλασιάζεται στήν προοπτικῆ της ἔτσι συμβαίνει, χάρις στήν ἀπειρία τῶν ἀπλῶν οὐσιῶν, νά φαίνεται σάν νά ὑπῆρχαν ἄλλοι τόσοι διαφορετικοί κόσμοι· αὐτοί ὁμοῦς δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά προοπτικέες ἑνός καί μόνου κόσμου, ἰδωμένου μέσα ἀπό τή διαφορετικῆ σκοπιά κάθε μονάδας».

Καί πῶς κάτω: «Ἀλλά ἡ μονάδα εἶναι ἡ καθεμία, μέ τόν τρόπο της, ὁ καθρέφτης τοῦ κόσμου».

Δέν ὑπάρχει ἰδιοποίηση τῆς μιᾶς μονάδας ἀπό τήν ἄλλη οὔτε ὁμοῦς καί ἄλλοτριώση. Ὁ «ἄλλος» παραμένει «ἄλλος» μέσα ἀπό τήν ἐρμηνευμένη παρουσία του. Καί ἡ κάθε μονάδα κλειστή, μὴ ἀναγώγιμη, μὴ ἀλλοιώσιμη καί μὴ ἄλλοτριώσιμη μόνο σάν ἀναγγελλόμενη παρουσία νοεῖται. Ἡ αἰνιγματικῆ παρουσία στόν ἕξω χῶρο διατηρεῖται ὡς αἰνιγματικῆ παρουσία στόν ἕσω χῶρο καί ἔτσι καταξιώνεται καί ὁ λόγος τοῦ Γοργία: ὁ «ἄλλος» παραμένει τό διαρκῶς ἐρμηνευόμενο ἀλλά, κατά βάθος, ἀνερμηνευτο καί ἀνέξοιστο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Ἡ ἔννοια τῆς διυποκειμενικότητας εἶναι ἐκείνη πού, σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ Husserl, καθιστᾷ δυνατή τήν ὑπερβατολογικῆ φαινομενολογία καί τή θεμελιώνει. Ἡ θεμελίωση ἐπιτυγχάνεται μέσα ἀπό τή διεύρυνση τῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς σέ διυποκειμενικῆ ἀναγωγή (βλ. *Erste Philosophie 1923/1924*, 2ος τόμος = Ha VIII, Nijhoff, 1949, σ. 174 σημ. 2).

Στήν ἀνάπτυξη τῆς θεματικῆς τῆς «συναισθήσεως» (Einfühlung) καί τῆς διυποκειμενικότητας προτιμήσαμε νά ἀκολουθήσουμε ἀποκλειστικά καί μόνο τή σκέψη τοῦ φιλοσόφου χωρίς ἀναφορές καί σχόλια στίς διάφορες ἐρμηνείες τῶν μελετητῶν τοῦ Husserl. Θεωρήσαμε ὡστόσο χρήσιμο νά ὑποδείξουμε ἐδῶ βασικέες ἐργασίες πού βοηθοῦν στήν κατανόηση καί ἐμβάθυνση τῆς χουσερλιανῆς σκέψης, γιά ὅσους ἔχουν ἐνδιαφέρον γιά τό θέμα.

Ἡ μακρά εἰσαγωγή τοῦ Iso Kern σέ καθένα ἀπό τούς τρεῖς τόμους τῆς *Φαινομενολογίας τῆς διυποκειμενικότητας* (βλ. σημ. 1) εἶναι χρήσιμη γιατί φωτίζει μέσα ἀπό τή χρονολογημένη παρουσίαση τῶν χειρογράφων τοῦ Husserl τίς φάσεις τῆς σκέψης τοῦ φιλοσόφου στήν ἀναζήτηση τῆς λύσης στό πρόβλημα τῆς ἐμπειρίας τοῦ «ἄλλου» καί τῆς διυποκειμενικότητας. Ἰδιαίτερο ἐξάλλου ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καί τά δύο εἰσαγωγικά σημειώματα τοῦ R. Böhm στούς δύο τόμους τῆς *Πρώτης Φιλοσοφίας* (= *Erste Philosophie*, 1923/1924, 1-2 Nijhoff 1956 καί 1959 = Ha VII καί VIII). Ὁ Husserl ἀναφέρειται σ' αὐτέες τίς *Διαλέξεις* συνοπτικά στήν προβληματικῆ τῆς «συναισθήσεως» καί τῆς διυποκειμενικότητας στά Μαθημᾶτα 34, 35 καί 36 (= Ha VII σ. 51 κ. επ.).

Ἀπό τίς μελέτες πάνω στό θέμα μας ξεχωρίζουμε δύο κυρίως: τήν ἐργασία τοῦ A. Schutz «Le problème de l'intersubjectivité transcendantale chez Husserl» στό *Colloque de Royaumont* (Ed. de Minuit 1957, σ. 334-365) καί τή μελέτη τοῦ Klaus Held «Das Problem der Intersubjektivität und die Idee einer phänomenologischen Transzendentalphilosophie» στό συλλογικό ἔργο *Perspektiven transzendentalphänomenologischer Forschung* πού ἐξεδόθη πρός τιμῆ τῆς 70ῆς ἐπετείου τῶν γενεθλίων τοῦ L. Landgrebe, Nijhoff 1972, σ. 3-60. Ἡ ἀποψη τοῦ Schutz εἶναι ὅτι ὁ Husserl δέν μπόρεσε νά λύσει τό πρόβλημα τῆς διυποκειμενικότητας στηριγμένος στήν ἀνάλυση τῶν ἀναφερομένων πράξεων τῆς συγκροτοῦσης συνειδήσεως καί ὅτι τό πρόβλημα ἀντιμετωπίζεται ἐπιτυχῶς μόνο μέσα ἀπό τήν πρόταξη μιᾶς ὄντολογίας τοῦ «κόσμου τῆς ζωῆς» (Lebenswelt). Ὁ Held, πάλι, ἐπιχειρεῖ τήν ἀνασυγκρότηση τῆς θεματικῆς τῆς διυποκειμενικότητας μέ βάση τή στατικῆ (statische) καί τή γενετικῆ (genetische) φαινομενολογικῆ διάσταση. Σημειώθηκε ἀκόμη τῆ μελέτη τοῦ K.R. Meist «Monadologische Intersubjektivität. Zum Konstitutionsproblem von Welt und Geschichte bei Husserl», *Zeitschrift für philosophische Forschung* (34), 1980, 4 σ. 561-589. Μιά καθαρᾶ συστηματικῆ παρουσίαση τοῦ θέματος κάνει ὁ A. Diemer στό κεφάλαιο «Ἀπό τήν πρωταρχικότητα στή διυποκειμενικότητα» στό βιβλίο του «E. Husserl. Versuch einer systematischen Darstellung seiner Phänomenologie» Meisenheim/Glan, 1956, σ. 269 κ. επ..

Είναι, τέλος, απαραίτητο να επισημανθεί εδώ ότι η διυποκειμενικότητα εισάγει ένα «κοινωνικό» στοιχείο στη φαινομενολογία. Αυτό εξηγεί και το ενδιαφέρον που δημιούργησε ιδωμένη από τη σκοπιά των κοινωνικών επιστημών ή προβληματική της υπερβατολογικής διυποκειμενικότητας στον Husserl. 'Από τις εργασίες στο χώρο αυτόν που μελετήσαμε ιδιαίτερα αναφέρομε εδώ το βιβλίο του Hilmar Brauner «*Die Phänomenologie E. Husserls und ihre Bedeutung für soziologischen Theorien*» Meisenheim/Glan, 1978· ειδικότερα το κεφάλαιο V. «Das 'Soziale' in Husserls Phänomenologie», σ. 38-55, και την εργασία του Bernhard Waldenfels «*Das Zwischenreich des Dialogs. Sozialphilosophische Untersuchungen in Anschluss an E. Husserl*», Nijhoff, 1971. 'Αξιοπρόσχητη είναι και η συμβολή του J.T. Desanti στην έρμηνεία των *Καρτεσιανών Στοχασμών* (βλ. *Phénoménologie et Praxis*, Paris 1963 (= *Introduction à la phénoménologie*, Gallimard, 1973) που θεωρεί ότι ο Husserl δεν κατορθώνει να υπερνικήσει τον σολιψισμό και ότι ενώ ο εμπειρικός σολιψισμός φαίνεται να παραμερίζεται, ο προβληματικός και υπερβατολογικός σολιψισμός δεν αίρεται: το έρωτημα, «πώς το έγω που είμαι μπορεί, ως ένυπαρχον διαυτό, να συγκροτήσει το συνδετικό κρίκο όπου κάθε υπερβατικότητα τυλίσσεται και εκτυλίσσεται;» παραμένει ανοιχτό. (1963, σ. 97). Δεδομένο ότι η θεματική της εμπειρίας του «άλλου» και της διυποκειμενικότητας παρουσιάζεται με βάση τη φαινομενολογική μέθοδο δηλαδή την ανάλυση του αναφερομένου βιώματος της εμπειρίας του «άλλου», παραπέμπω, για μία πληρέστερη κατανόηση της φαινομενολογικής ανάλυσεως στην ανακίνωση του E. Fink «L' analyse intentionnelle et le problème de la pensée spéculative» στο Διεθνές Συνέδριο Φαινομενολογίας, Βρυξέλλες 1951 («*Problèmes actuels de la Phénoménologie*» Bruxelles 1952 σ. 55-87).

Επισημαίνω, τέλος, το ξεχωριστό ενδιαφέρον που παρουσιάζει το άρθρο του Stephan Strasser «Grundgedanken der Sozialontologie Edmund Husserls», *Zeitschrift für philosophische Forschung* (29), 1975 I, s. 3-33 όπου επιχειρείται μία σύγκριση της φαινομενολογικής «μοναδολογίας» με τη θεωρία του Leibniz.

1. Το πρόβλημα της διυποκειμενικότητας άσασχόλησε τον Husserl από την εποχή των *Λογικών Έρευνών*. Τά χειρόγραφα του γύρω από την προβληματική και τη θεματική της διυποκειμενικότητας τά όποια ο φιλόσοφος δεν προόριξε για δημοσίευση και που αποτελούν τους προσωπικούς του στοχασμούς πάνω στο θέμα, δημοσιεύθηκαν σε τρεις όγκώδες τόμους στη σειρά των Husserliana (τ. XIII, XIV, XV) με τό γενικό τίτλο «*Γιά μία φαινομενολογία της διυποκειμενικότητας*» (*Zur Phänomenologie der Intersubjektivität*) και —καλύπτουν την περίοδο 1905-1935 (έπιμέλεια Iso Kern, εκδ. Nijhoff 1973). Είναι μία σημαντική έκδοση που επιτρέπει να παρακολουθήσωμε τις συνεχείς προσπάθειες του Husserl να όδηγήσει τη φαινομενολογική έρευνα γύρω από την εμπειρία του «άλλου» και τη διυποκειμενικότητα σε όλοένα μεγαλύτερο βάθος. Κριτική παρουσίαση της έκδόσεως έγινε από τον G. Hoffmann (*Zeitschrift für philosophische Forschung* (29) 1975, I, σ. 138-149, και τον G. Brand (*Philosophische Rundschau* (25) 1978, 1/2 σ. 54-80. 'Από τά δημοσιευμένα κατά τη διάρκεια της ζωής του φιλοσόφου έργα, σημαντικά, για τό θέμα μας, είναι ή «*Τυπική και Ύπερβατολογική Λογική*» (Ha XVII, Nijhoff, 1974 κ. 239 κ. έπ.) καθώς και οι «*Καρτεσιανόί Στοχασμοί*» που πρωτοδημοσιεύθηκαν σε γαλλική γλώσσα (= Ha I, Nijhoff, 1963) και ειδικότερα ό *Πέμπτος Καρτεσιανός Στοχασμός*.
2. 'Αποδοίωμε με τον έλληνικό όρο «αίσθησιολογικό σόμα» τό γερμανικό όρο που εισάγει ό Husserl «aesthetischer Leib» σε αντίθεση με τό φυσικό σόμα (Körper) και που δηλώνει τό όργανικό σόμα με τό όποιο έρχόμαστε σε έπαφή με τον έξωτερικό κόσμο μέσα από τη λειτουργία των αισθήσεων. Οι όροι Leib και Leiblichkeit («σωματικότητα») παίξουν σημαντικό ρόλο στη φιλοσοφική γλώσσα του Husserl. 'Η συγκρότηση του αισθησιολογικού σώματος είναι πράξη θεμελιωμένη με τη φαινομενολογική σημασία του όρου, είναι δηλαδή πράξη που ακολουθεί την πρώτη βαθμίδα συγκροτήσεως του αντικειμενικού που είναι ή συγκρότηση του φυσικού πράγματος (materielle Ding). βλ. *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität*, Μέρος Πρώτο (= Husserliana XIII, έφεξης Ha XIII), σ. 48-49.
3. Ha XIII, σ. 2
4. Ha, XIII, σ. 6.
5. Ha XIII, σ. 9
6. Προτιμήσαμε τελικά να χρησιμοποιήσωμε τον όρο «συναίσθηση» και όχι «ένδοπάθεια» που ήταν ή πρώτη μας προσπάθεια να αποδοθεί στα έλληνικά ή γερμανική λέξη Einfühlung που παραμένει, κατά βάθος, άμετάφραστη. 'Η «συναίσθηση» παίξει θεμιλιώδη ρόλο στην «έμπειρία του άλλου» (Fremdwahrnehmung ή Fremderfahrung).
7. 'Ολόκληρος ό δεύτερος τόμος των *Ίδεών για μία καθαρή φαινομενολογία και φαινομενολογική φιλοσοφία*, *Φαινομενολογικές έρευνες γύρω από τη συγκρότηση (Ideen zu einer reinen phänomenologische Philosophie, Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution* = Ha IV Nijhoff 1952) είναι άφερομένος στο πρόβλημα της συγκροτήσεως της ύλικής φύσης, της ζωικής φύσης και, τέλος, του κόσμου του πνεύματος.
8. *Formale und transzendentale Logik. Versuch einer kritik der logischen Vernunft* (= Ha XVII, Nijhoff 1974, σ. 246).
9. 'Η όλοκληρωμένη θεωρία της εμπειρίας του alter ego αναπτύσσεται στον Πέμπτο Καρτεσιανό Στοχασμό. Πολύτιμο βοήθημα για την κατανόηση του δύσκολου αυτού Στοχασμού που ό Husserl άποπερατώνει σε ηλικία 70 ετών είναι οι σημειώσεις και τά χειρόγραφα του όπου μπορούμε να παρακολουθήσωμε τις διάφορες διατυπώσεις και διαφορετικές γραφές του κειμένου. βλ. Ha XV Κείμενα I και II σ. 3-39. 'Αναφορές πάντως στη θε-

- μυτική της «συναισθήσεως» και της εμπειρίας του «άλλου» γίνονται σέ όλα τὰ ἔργα τοῦ Husserl.
10. Στις *Ίδεες I* ἡ ἔννοια τῆς πρωταρχικῆς εμπειρίας παρουσιάζεται μέσα ἀπὸ τὴν «πρωταρχικὰ διδουσα συνειδήσι» (originär gebendes Bewusstseins) ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς φαινομενολογικῆς μεθόδου· ἡ φαινομενολογικὴ ἀνάλυση τῆς εμπειρίας ὡς πρωταρχικῆς καὶ προ-κατηγορικῆς εμπειρίας γίνεται στὸ πρῶτο μέρος τοῦ «*Εμπειρία καὶ Κρίσις*» (*Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*, ἐπιμ. L. Landgrebe, Prag, 1939). Ἡ ἔννοια τῆς «πρωταρχικῆς εμπειρίας» (originäre Erfahrung) λειτουργεῖ στὸν Husserl συνώνυμο μὲ τὴν ἔννοια τῆς αὐταπόδεικτῆς εμπειρίας (Evidenz) ποὺ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν θεμέλιο ὅπου νομιμοποιεῖται κάθε μορφὴ γνώσης (βλ. Ha III, σ. 346). Πρωταρχικὴ εμπειρία εἶναι ἡ πράξις τῆς συνειδήσεως ποὺ συλλαμβάνει τὸ πράγμα ὅπως αὐτὸ τῆς δίνεται αὐτὸ καθαυτὸ (Selbstgebung). Τὸ σύστημα ἀναφερόμενο ἀντικείμενο intentionales Korrelat) ἐκφράζει τὸ «καθαυτὸ», τὸ ἀληθινὸ ὄν. Ἔτσι νομιμοποιεῖται καὶ ἡ εμπειρία ὡς μορφή γνώσης. Γιὰ περισσότερα γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς αὐταπόδεικτῆς εμπειρίας βλ. «*Αναλύσεις γύρω ἀπὸ τὴν παθητικὴ σύνθεσις*», 1918-1926: «Δύο θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς αὐταπόδεικτῆς εμπειρίας: ἡ αὐτοπροσφορά καὶ ἡ καθαρὴ αὐτοπροσφορά» (*Analysen zur passiven Synthesis, 1918-1926. Zwei fundamentale Begriffe von Evidenz: Selbstgebung überhauf und reine Selbstgebung*) = Ha XI, 1966, 430 κ.επ.
  11. Ἡ θεμελιώδης διάκρισις τοῦ Husserl ἀνάμεσα στὴ φυσικὴ καὶ τὴν υπερβατολογικὴ σκέψῃ γίνεται κατανοητὴ μέσα ἀπὸ τὴ φαινομενολογικὴ ἀναγωγὴ. Στὴ φυσικὴ στάσις παραμένει στὸ χῶρο τοῦ δεδομένου κόσμου, τοῦ κόσμου ποὺ εἶναι ἐκεῖ παρὼν στὴ φυσικὴ πραγματικότητα. Στὴν υπερβατολογικὴ σκέψῃ ὁ δεδομένος κόσμος ὡς κόσμος φαινομενικός (phänomenale Welt) ἔχει ἀναχθεῖ σὲ κόσμο-φαινόμενο ὡς ἀναφερόμενο βίωμα τῆς συνειδήσεως. Ἡ φαινομενολογικὴ ἀναγωγὴ ἐπιτυγχάνεται μέσα ἀπὸ τὴ σταδιακὴ ἀφαίρεσις κάθε εμπειρικο-ψυχολογικοῦ δεδομένου προκειμένου νὰ καταφανεῖ τὸ βίωμα καὶ τὸ ἐγὼ στὴν καθαρότητά τους. Μὲ τὴ φαινομενολογικὴ ἀναγωγὴ ἐπέρχεται μία τομὴ στὸ ἐγὼ (Ichspaltung): τὸ φυσικὸ ἐγὼ ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ δέσμευσή του στὸ φυσικὸ κόσμο ὑποχωρεῖ μπροστὰ στὸ ἐγὼ τοῦ φαινομενολόγου ποὺ ἔχει συντελεσθεῖ τὴν ἀναγωγὴ καὶ ποὺ ὡς ἀδέσμευτος θεατὴς, φοιτᾷ τὸ καθαρὸ βίωμα καὶ τὴ δομὴ του ὅπως φανερώνεται στὴν καθαρὴ ἐνόρασι· ἡ φαινομενολογικὴ ἐκκάλυψη (Auslegung) νομιμοποιεῖ ἔτσι τὴ ριζοσπαστικὴ ἀξίωσις τῆς φαινομενολογίας ὡς φιλοσοφίας χωρὶς προϋποθέσεις.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι θὰ πλησιάσωμε τὴν εμπειρία τοῦ ἄλλου κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς distinctio phaenomenologica: κτὲ μελετήσωμε τὸ βίωμα διαυτὸ καὶ καθαυτὸ, ἀποκομμένο δηλαδὴ ἀπὸ τίς εμπειρικῆς του συνδέσεις καὶ ἀνεξίτητοι ἀπὸ τὴ φυσικὴ του ὑπαρξὴ στὴ φυσικὴ πραγματικότητα ποὺ ἔχομε θέσει μέσα σὲ παρένθεσι. Ἡ distinctio phaenomenologica σφραγίζει τὴν περιγραφὴ τοῦ νοήματος τοῦ καθαροῦ βιώματος (Ha XIII, σ. 144). Βλ. ἐπίσης «*Φαινομενολογικὴ ψυχολογία*» (*Phänomenologische Psychologie* = Ha IX, 1968 σ. 187 κ.επ.).

  12. Γιὰ μίαν πρώτη εἰσαγωγὴ στὴν ἀναφορικότητα τῆς συνειδήσεως βλ. Ha III, σ. 187, σ. 203 κ.επ.
  13. Δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀντιμετωπίσωμε ἐδῶ τὸ εὔρος τῆς ἔννοιας τῆς «συγκροτήσεως» (Konstitution) στὴ φαινομενολογία τοῦ Husserl. Ἐπισημαίνομε ἀπλῶς ὅτι «συγκρότησι» δὲ σημαίνει οὔτε παραγωγὴ (Produktion) οὔτε κατασκευὴ (Konstruktion) ἀλλὰ «ἐπανάκτησι» (Restitution). Ἡ βασικὴ ἰδέα τοῦ Husserl εἶναι ἡ ἐξῆς: Τίς σκέψεις τίς σχηματίζομε μέσα ἀπὸ ἐνέργειες ποὺ γίνονται βαθμιαία, τίς συλλαμβάνομε ὁμοῦ ὡς ἀντικείμενα σκέψης μέσα ἀπὸ μίαν ἐνιαία κίνησι. Ἡ γνώσις μας ἐνός ἀντικειμένου εἶναι ἡ διαστρωμάτωσι ἐνός ἀριθμοῦ νοητικῶν λειτουργιῶν μέσα ἀπὸ τίς ὁποῖες τὸ ἀντικείμενο «συγκροτεῖται». Τὸ ἀντικείμενο ἔχει μίαν ἱστορία καὶ αὐτὴ τὴν ἱστορία μπορούμε νὰ τὴ γνωρίσωμε θέτοντας ἐρωτήματα στὸ ἀντικείμενο. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπιστρέψωμε πρὸς τὰ πίσω σὲ ὅλες τίς νοητικῆς δραστηριότητες ποὺ ὀδήγησαν στὴ βαθμιαία συγκρότησι. Οἱ λειτουργίαι αὐτῆς συλλαμβάνονται μέσα ἀπὸ τὴν ἐνόρασι (Anschauung). Εἶναι λοιπὸν δυνατό νὰ ἀγκαλιάσωμε μὲ τὸ βλέμμα τῆς ἐνοράσεως καὶ νὰ συλλάβωμε θεωρητικὰ τὰ στρώματα ποὺ συγκλίνουν ἀναγκαστικὰ μέσα στὴν ἐνότητα τοῦ πράγματος (τοῦ ἀντικειμένου τῆς σκέψης) ποὺ δίνεται στὴν ἀντίληψιν. Ἡ «ἐπανάκτησις» τοῦ ἀντικειμένου γίνεται χάρις σὲ μίαν σειρὰ ἀπὸ «πρωταρχικῆς διδόουσας πράξεις». Μὲ ἓνα γενικὸ τρόπο λέμε ὅτι ἡ «συγκρότησις» ἐνός ἀντικειμένου ἀνάγεται στὴν περιγραφὴ τῆς καθολικῆς δομῆς τῶν τρόπων μὲ τοὺς ὁποῖους δίνεται στὴ συνειδήσι καὶ ἡ συνειδήσι ποὺ συλλαμβάνει καὶ ποὺ συγκλίνει στὴ νοηματικὴ ἐνότητα τοῦ ἀντικειμένου, μὲ βάση τὴ σχέση cogito-cogitatum. Γιὰ μίαν πρώτη ἐπαφὴ μὲ τὴν προβληματικὴ τῆς συγκροτήσεως παραπέμπομε στὴ § 149 τῶν *Ίδεων* «Τὰ προβλήματα τῶν τοπικῶν ὄντολογιῶν ποὺ ἀναφέρονται στὸ θεωρητικὸ λόγο. Τὸ πρόβλημα τῆς φαινομενολογικῆς συγκροτήσεως» = (Ha III, σ. 363 κ. ἐπ.). Πρβλ. ἐπίσης *Κριτικισμοὶ Στοιχασμοὶ* καὶ κυρίως τὸν *Τρίτο Κριτικισμὸ Στοιχασμὸ* «Ἡ προβληματικὴ τῆς συγκροτήσεως, Ἄληθεια καὶ πραγματικότητα» (= Ha I, σ. 91 κ. ἐπ.).
  14. Τὴ φαινομενολογικὴ σημασία τοῦ ὄρου «υπερβατολογικὸ» τὴ συναντοῦμε κατ' ἀρχὴν στὶς *Ίδεες I* (= Ha III 97, σ. 245): «Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς καὶ συγχρόνως τῆς σφαιρᾶς τῶν καθαρῶν βιωμάτων ὡς «υπερβατολογικῆς» σφραγίζεται στὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀναγωγὴ ἐπέτρεψε νὰ ἀνακαλύψωμε μίαν ἀόλυτη σφαιρὰ ἀπὸ ὅλη καὶ νοητικῆς μορφῆς τῶν ὁποίων οἱ καθορισμένες συνθέσεις συνεπάγονται, βάσει μιᾶς ἐνυπάρχουσας εἰδητικῆς ἀναγκαιότητας, αὐτὴ τὴν ἐκπληκτικὴν ἰδιότητα: τὸ νὰ εἶναι βίωμα αὐτοῦ ἢ τοῦ ἄλλου καθορισμένου ἢ καθορισμένου πράγματος ποὺ δίνεται στὴ συνειδήσι: τὸ πράγμα αὐτὸ ἀντίκειται στὴ συνειδήσι, εἶναι κατ' ἀρχὴν κατὰ ἄλλο, μὴ πραγματικὸ, υπερβατικόν...» Γράφει ἀκόμη ὁ Husserl στὴν «*Εμπειρία καὶ κρίσις*» (*Erfahrung und Urteil*, σ. 48 κ. ἐπ.):... μὲ τὸν ὄρο «υπερβατολογικὸ» πρέπει νὰ νοηθεῖ τὸ πρωταρχικὸ κίνητρο, ποὺ ἐγκαινιάσθη ἀπὸ τὸν Descartes, τοῦ ἐρωτήματος ποὺ ὀδηγεῖ πίσω στὴν ὑστατι πηγὴ κάθε συστήματος γνώσης, τῆς αὐτογνωσίας τοῦ γνωρίζοντος ὑποκειμένου καὶ τῆς ζωῆς του ποὺ γνωρίζει ὡς ζωῆς μὲ-

σα στην οποία πραγματώνονται — χάρη σέ μιά τελεολογική δραστηριότητα — όλα τὰ επιστημονικά μορφώματα που ισχύουν για τὸ ἴδιο καὶ μέσα στην ὁποία διατηροῦνται ὡς ἀποτελέσματα καὶ μπορούν νὰ ἐπαναπραγματοποιηθοῦν ἐλεύθερα». Βλ. ἐπίσης «*Φαινομενολογική Ψυχολογία*» (= Ha IX, σ. 288 κ. ἐ.π. § 7. Τὸ ὑπερβατολογικό πρόβλημα).

15. Ha XIII, σ. 46 κ. ἐπ.

16. Ha IV, σ. 162 κ. ἐπ.

17. Πρέπει ἰδιαίτερα νὰ προσεχθεῖ ὁ ρόλος τῆς «ἐρμηνείας» στὸ μηχανισμό τῆς συναίσθησης. Δέν πρέπει νὰ παραγνωρίζουμε ὅτι ἡ «συναίσθηση» δηλώνει κατὰ βάθος μίαν ἐρμηνευμένη ἀντίληψη. «Ἐχω τὴν ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου», γράφει ὁ Husserl, ὄχι μόνον ὡς σώματος βάσει τοῦ ἐξωτερικοῦ φαινομένου που συλλαμβάνεται μὲ μιά προθετικότητα (Intention) ποῦ «ἐρμηνεύει» αὐτὸ ποῦ φαίνεται ὡς σῶμα— μιά προθετικότητα δηλαδή ποῦ ἐκδηλώνεται μέσα ἀπὸ τὴ συν-παρουσία μιᾶς αὐτοαντιλήψεως τοῦ περιεχομένου 'ἴδιου σώματος'...» Ha XIII, σ. 251. Θὰ γράφει ἀκόμη ὁ Husserl: «Τὰ ξένα αἰσθησιολογικά σώματα μπορῶ νὰ τὰ συλλάβω μόνον μέσα ἀπὸ μιά ἐρμηνεία (Interpretation) ἐνὸς ὁμοίου μὲ τὸ δικό μου αἰσθησιολογικοῦ σώματος ὡς αἰσθησιολογικοῦ σώματος καὶ συνεπῶς ὡς φορέα ἐνὸς ὁμοίου μὲ τὸ δικό μου ἐγώ» (Ha XIII, σ. 267). Στὰ χειρόγραφα χρονολογούμενα ἀπὸ τὸ 1927 δὲ θὰ διατάσει νὰ διατυπώσει τὴ σκέψη του μὲ τρόπο ἀδιαφιλονίκητο: «Μπορῶ ἀκόμη νὰ πῶ, ἡ συγκεκριμένη μου ὑποκειμενικότητα φέρει μέσα τῆς ἐρμηνείας μιᾶς δευτέρας καὶ ἄλλων πολλῶν ὑποκειμενικότητων ποῦ ἡ κάθε μιά τους φέρει πάλι μέσα τῆς ὁμοιᾶς ἐρμηνείας». (Ha XIV, σ. 484). Ἡ ἀντίληψη τοῦ «ξένου» σώματος εἶναι συνεπῶς «κατανοοῦσα ἀντίληψη (einverstehende Auffassung)». Ἄν σκεφθοῦμε ὅτι ἡ ἐρμηνεύουσα ἀντίληψη στηρίζεται στὴν ἀναλογικὴ ἀντίληψη καταλαβαίνομε καλύτερα τὴ σημασία τοῦ ὅρου «ἀναλογικὴ ἐρμηνεία» (analogisierende Interpretation) ποῦ ἀπαντᾷ συχνὰ στὰ κείμενα τοῦ Husserl. Στὸ βάθος οἱ ὅροι Interpretation, Deutung, Einverstehen δηλώνουν ὅλοι τὴν κατηγορία τῆς ἐμμεσότητας ποῦ χαρακτηρίζει κατὰ κύριο λόγο τὴ «συναίσθηση». Οὐτε τὸ αἰσθησιολογικό οὔτε τὸ ψυχικό μοῦ δίνονται ποτέ ἄμεσα. Πρβλ. καὶ Ha VII σ. 63.

18. Ha XIII, σ. 336

19. Ha IV, σ. 158

20. Ha XIII, σ. 330

21. Ha XIII, σ. 221.

22. Ha XIII, σ. 344.

23. Ὁ Husserl ἀπορρίπτει κάθε προσπάθεια νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ συναίσθηση ὡς συνείδηση μιᾶς εἰκόνας (Bildbewusstsein) ἢ ἀκόμη μιᾶς παραστάσεως. Μέσα στὴ συναίσθηση δέν ἔχομε ἓνα «διπλότυπο», μιά δευτέρα δηλαδή εἰκόνα διπλά στὴ συνείδηση τοῦ ἐγώ μου (Ha XIII, σ. 187 καὶ 341). Θὰ ἀπορρίψει ὁμοῦ ἐξίσου κατηγορηματικά καὶ τὴν προσπάθεια τοῦ Th. Lipps νὰ στηρίξει τὴ συναίσθηση σέ ἓναν ἀναλογικό συλλογισμό. Τὴ δυσκολία ποῦ ἐνέχει ὁ ἀναλογικός συλλογισμός τὴν παρουσιάζει καθαρά σέ ἓνα κείμενο ἀπὸ τὶς *Διαλέξεις* του τοῦ 1926/1927: «Τὸ πρόβλημα τῆς συναισθανόμενης συν-παρουσίας. Κριτικὴ τῆς θεωρίας τοῦ ἀναλογικοῦ συλλογισμοῦ καὶ τῆς ἀντιληπτικῆς συμπληρώσεως τοῦ Benno Erdmann καὶ τοῦ Erich Becher» (Ha XIV, σ. 495 κ. ἐπ.): «Λέμε: βρίσκομαι ὡς σῶμα μὲ τὸ ὁποῖο μιά ψυχικὴ ζωὴ εἶναι συνδεδεμένη. Ἄν ἔχω τὴν ἐμπειρία ἐνὸς ἄλλου σώματος ποῦ μοιάζει μὲ τὸ δικό μου τότε συμπεραίνω, χωρὶς ἄλλο, ὅτι τὸ «ξένο» σῶμα θὰ περικλείει ἐπίσης μιά ψυχικὴ ζωὴ. Καὶ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δέν ἔχω τὴν ἐμπειρία αὐτῆς τῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ ὅτι δέν ἔχω καμία πρόσβαση σ' αὐτήν, ἐντούτοις διατηρεῖται ἡ ἐπαγωγικὴ συν-θέση (Mitsetzung) μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία ὅτι δηλαδή αὐτὸ τὸ σῶμα συμπεριφέρεται μὲ τρόπο ὅταν νὰ ἦταν σῶμα μὲ ψυχικὴ ζωὴ κλπ. Σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα Α μπορεῖ νὰ ὀδηγηθεῖ κανεὶς ὅταν θεθεῖ ὡς προϋπόθεση ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ «ἄλλου» ἔχομε ἤδη τὴν ἐμπειρία τοῦ κόσμου...Τὶ συμβαίνει ὁμοῦς ὅταν ἓνας ἀντικειμενικός κόσμος — μὲ τὴ σημασία τοῦ φυσικοῦ κόσμου τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης — προϋποθέτει ἤδη τὸ νὰ εἶναι οἱ ἄλλοι γιὰ μένα; Τὶ συμβαίνει ὅταν ὁ «ἄλλος» προηγεῖται, ὅταν ἔρχεται πρὶν ἀπὸ τὸν κόσμο μὲ τὸν ὁμοιογενῆ χώρο καὶ τὸ χωροχρόνο καὶ ὅταν αὐτὸς ὁ κόσμος ποῦ ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴ συναγωγή ἐνὸς τέτοιου συμπεράσματος εἶναι ἓνας κόσμος συγκροτημένος ἀπλά στὴ συνείδηση ...»

Ἡ θεωρία τῆς συναίσθησεως ποῦ παρουσιάζει ὁ Lipps στὸ βιβλίο του «*Κατευθυντήριες γραμμὲς τῆς ψυχολογίας*» (*Leitfaden der Psychologie*, 1909), θεμελιώνεται στὸν ἀναλογικό συλλογισμό. Κρίνοντας ἀπὸ τὶς δικές μου ἐξωτερικεύσεις πίσω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὑπάρχει μιά συνείδηση συμπεραίνω ὅτι καὶ πίσω ἀπὸ τὶς ἐξωτερικεύσεις τοῦ «ἄλλου» βρίσκονται παρόμοια συνειδησιακά βιώματα. Ὁ Husserl ὁμοῦ στρέφεται ρητὰ ἐναντίον κάθε ἀναλογικοῦ συλλογισμοῦ (Ha XIII, σ. 312). Τὸ ἴδιο ἄστοχο θεωρεῖ καὶ τὴ θεωρία τοῦ B. Erdmann («*Wissenschaftliche Hypothesen über Leib und Seele*», Köln, 1907) ποῦ ἰσχυρίζεται πὸς ὅταν ἔχομε μιά ἐξωτερικὴ ἀντίληψη τότε τὰ ἐνυπάρχοντα συνειδησιακά στοιχεῖα συμπληρώνονται συνειρμικά μέσα ἀπὸ ἄλλα προσμενόμενα συνειδησιακά δεδομένα— ὅταν λ.χ. βλέπουμε τὴν μπροστινὴ ὄψη ἐνὸς πράγματος σέ μιά αἰσθητὴ παράσταση αὐτὴ συμπληρώνεται μὲ ἄλλα συνειδησιακά δεδομένα ποῦ τὰ δέχομαι ἀπὸ πρὶν καὶ ποῦ ἀντιπροσωπεύουν τὴν ὄψη ποῦ δὲ φαίνεται (Ha XIV, σ. 496).

24. Ἡ ἐννοια τοῦ «ἀναλόγου» δὲ σημαίνει ἀνάλογη παράσταση. Τὶ συμβαίνει ὅταν βλέπω τὸ χέρι, λ.χ. τοῦ «ἄλλου» ὡς ἀνάλογο; «...Δέν εἶναι, ἐξηγεῖ ὁ Husserl, ἓνα 'ἀνάλογο' μὲ τὴν ἐννοια ὅτι ἔχω τὴν παράσταση ἐνὸς πράγματος ποῦ μοιάζει μὲ τὸ χέρι μου. Πραγματοποιῶ, ἀντίθετα, μιά ἀντίληψη τοῦ χεριοῦ ὅπου τὸ αἰσθησιολογικό

στρώμα δίνεται μαζί ως συν-παρουσία (βλ. Ha XIII, σ. 440). Στην . 47 του δεύτερου τόμου των *Ιδεών* ο Husserl θέτει τὰ όρια τής συναίσθησως. Δέν υπάρχει και δέν μπορεί νά υπάρξει ταύτιση ανάμεσα στά βιώματά μου και τὰ βιώματα του «άλλου». 'Η έννοια του «ανάλογου» δηλώνει ακριβώς αυτή τήν άδυναμία. 'Εκφράζει τή δυνατότητα μετατοπίσεως μέσα στό χώρο. 'Επειδή ακριβώς συλλαμβάνομε τούς άλλους, γράφει ο Husserl, μέσα από τή συναίσθηση ως τὰ «ανάλογά» μας, ο τόπος τους μās δίνεται ως ένα 'εδώ' άπέναντι στό όποιο κάθε άλλος τόπος είναι ένα 'έκει'. Χάρη όμως σ αυτή τήν αναλογία πού δέ δημιουργεί ένα καινούργιο έγώ άπέναντι στό δικό μου έχομε συγχρόνως τό σώμα του άλλου ως ένα 'έκει' πού ταυτίζεται μέ τό 'εδώ' σωματικό φαινόμενο» (Ha IV, σ. 168 κ. έπ.). Στην άυθεντική συναίσθηση έχω ένα βίωμα όπου ένα «ανάλογο» του έαυτού μου είναι συν-παρόν σάν νά ήταν πρωταρχικά παρόν (Ha XIII, σ. 478). 'Η έννοια του «ανάλογου» δέν όδηγεί λοιπόν έξω από τό έγώ. 'Η συναίσθηση είναι πράξη του έγώ του όποιου τό βίωμα εμφανίζεται κάτω από τό πρίσμα του «σχεδόν» (quasi). «'Η συναίσθηση, διαβάζομε, ως πράξη, δέν είναι 'τό νά ζώ μέσα σ' ένα παρελθόν', αλλά κάτι όμοιο: είναι 'τό νά ζώ στό παρόν' ή καλύτερα 'τό νά ζώ τή ζωή του 'έγώ στό παρόν' μέ τόν τρόπο του 'σχεδόν' (im Modus des quasi-Lebens), όπου τό έγώ δέν είναι τό δικό μου, αλλά αυτό του όποιου έχω τή συναίσθηση. Είμαι όμως, συγχρόνως, τό ενεργεία, άμετάβλητο έγώ πού μεταφεριμένο στόν «άλλο» είναι συγχρόνως ζωντανό στον «άλλο». Και έτσι γίνεται δυνατή μία σκέψη πού αναφέρεται σέ μέσα, τό άμετάβλητο έγώ πού βιώνει τή συναίσθηση και μία δεύτερη σκέψη πού αναφέρεται στό άντικείμενο του βιώματος... έχομε λοιπόν ένα νέο είδος έμπειρίας, τήν έμπειρία μέσα από τή συναίσθηση...» (Ha XIII, σ. 456).

25. Ha I, σ. 151.

26. 'Η ανάγκη καταφυγής στην έννοια του «ανάλογου» γιά νά στηρίξει τό μηχανισμό τής συναίσθησως φανερώνει τό βαθύτερο πρόβλημα πού είχε νά άντιμετωπίσει ο Husserl στή φαινομενολογική άνάλυση τής «συναίσθησως». Πώς μπορεί πράγματι νά συμβιβασθεί ή άμεσότητα τής έμπειρίας του «άλλου» έφόσον αυτή δέν είναι ούτε συμπέρασμα συλλογισμού ούτε κατασκευή ούτε πάλι διπλή άπεικόνιση άλλά άμεσα πράξη, μέ τό γεγονός ότι ή πράξη αυτή στηρίζεται άναγκαστικά στην έμμεσότητα, τήν άδυναμία νά συλλάβωμε τόν «άλλον» ως «έγώ»; Τό άνάλογο εκφράζει τελικά τήν άμεσότητα του έμμεσου.

27. *Έμπειρία και Κρίση* . 16 και 44.

28. 'Ο συνειρμός (Assoziation) είναι βασικό γνώρισμα τής δεκτικότητας του έγώ. Προηγείται από κάθε συλλογιστική διαδικασία. Στή μελέτη του συνειρμού θά αφιερώσει ο Husserl ένα μεγάλο μέρος των *Διαλέξεων* του χειμώνα 1920/21, 1925/1926 καθώς και του καλοκαιριού του 1923 πού δημοσιεύθηκαν άργότερα μέ τό γενικό τίτλο «*Αναλύσεις τής παθητικής συνθέσεως*» (Ha XI, Nijhoff, 1966). Γιά τό βασικό αυτό θέμα βλ. ιδιαίτερα τήν . 26. «Θεματική τοποθέτηση και όριοθέτηση τής φαινομενολογικής θεωρίας του συνειρμού» (= Ha XI, σ. 117). 'Η κεντρική ιδέα του Husserl είναι ότι ο συνειρμός δέν είναι μία άντικειμενική μορφή ψυχοφυσικής αιτιότητας αλλά άποτελεί τήν πρόσβαση σέ μία καθολική θεωρία τής γενέσεως (Genesis) τής καθαρής ύποκειμενικότητας μέσα από τήν πρωταρχική συγκρότηση του χρόνου. 'Από αυτή τήν άποψη ο συνειρμός είναι θεμελιώδες γνώρισμα κάθε συγκροτούσης λειτουργίας του έγώ και των άντιληπτικών ενεργημάτων του. Γιά μία διεξοδικότερη παρουσίαση τής ένεργητικής και τής παθητικής γενέσεως όπως έπίσης και του συνειρμού, βλ. *Καρτεσιανόι Στοχασμοί*, . 38 και 39.

29. *Έμπειρία και κρίση*, σ. 225 και έπ.

30. *Έμπειρία και κρίση*, σ. 81

31. 'Η όρολογία αλλάζει αίσθητά στους *Καρτεσιανούς Στοχασμούς* όπως έπίσης και στις *Παρισινές διαλέξεις*. 'Η έγωλογική σφαίρα δηλώνεται τώρα πιά μέ τόν όρο «πρωταρχική σφαίρα (primordiale Sphäre)». Τό «άλλο» προσδιορίζεται μέ σαφήνεια στή φαινομενολογική του σημασία: αυτό πού δέν μπορεί νά δοθεί διαφορετικά παρά μόνο μέσα από μία έμμεση, θεμελιωμένη έμπειρία, μία έμπειρία πού δέ δίνει τό πράγμα καθαυτό αλλά τό ύποδεικνύει — τό ύποβάλλει — και τό διατηρεί σέ συνεπή έπιμαρτύρηση, είναι «ξένο» (Ha I, σ. 144). 'Η έμπειρία του «άλλου» άπαντά ως έμπειρία του «ξένου» (Fremderfahrung) και ή λέξη «συναίσθηση» χρησιμοποιείται πολύ λίγο.

32. Ha I, σ. 142.

33. Ha I, σ. 144.

34. Ha XIV, σ. 110.

35. Ha I, σ. 158.

36. 'Η χρήση του όρου «μονάδα» στή φαινομενολογία του Husserl μπορεί εύλογα νά δημιουργήσει άπορίες. 'Αν ή φαινομενολογία είναι μία φιλοσοφία του «άνοιγματος» πώς συμβιβάζεται ή προσεπτική μιάς άνεξάντηλης άναφορικής ζωής μέ τήν έννοια ενός «κλειστού» έγώ; Τόν όρο «μονάδα» πρέπει εδών νά τόν νοήσωμε ως συνώνυμο αυτής ακριβώς τής άνεξάντηλης άναφορικότητας τής συνειδήσεως πού μεταβάλλει τή συνείδηση από κάτι στατικό σέ ένα δυναμικό αλλά συγκεκριμένο όλο. Τό πρόβλημα τής μονάδας θά τό άντιμετωπίσει ο Husserl συστηματικά στις *Διαλέξεις* του θερνιού έξαμήνου του 1925 όπου προσπαθεί νά όριοθετήσει τό χώρο τής φαινομενολογικής ψυχολογίας σέ σχέση μέ τίς έπιστήμες του πνεύματος και τήν ψυχολογία ως έπιστήμη τής φύσης. «'Ιδωμένη, διαβάζομε, στή συγκεκριμένη πλήρη όλοση τής αυτή ή ύποκειμενικότητα άποτελεί αυτό πού θά μπορούσαμε νά ονομάσωμε συγκεκριμένη καθαρή ύποκειμενικότητα ή μονάδα» (Ha IX, σ. 216). Πρβλ. έπίσης *Καρτεσιανόι Στοχασμοί* όπου ο Husserl έξηγεί πώς δανείζεται από τόν Leibniz τόν όρο γιά νά δηλώσει τήν πλήρη συγκεκριμενικότητα του έγώ (die volle Konkretion des Ich) Ha I, σ. 102. Δέν πρόκειται συνε-

πώς για άφηρημένη, κενή έννοια αλλά για την ενότητα του υποκειμενικού που συλλαμβάνει ή άμεση ενόραση μετά από τη φαινομενολογική άναγωγή. Ή αναλυτική έρευνα που φέρνει στο φώς τὰ ένυπάρχοντα πραγματικά και ιδεατά στοιχεία και τις οδσιώδεις συναρτήσεις τους είναι στατική· τὸ γεγονός όμως ότι έρευνάται ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖο μέσα στή μονάδα ἀναδιπλώνεται και φωτίζεται ἡ ενότητα τοῦ μοναδολογικοῦ ἐγὼ που γίνεται έτσι 'υποκείμενο' με ἓνα περιβάλλοντα κόσμο, προσδίδει στήν έρευνα ἓνα γενετικό χαρακτήρα.

Στὸ βᾶθος ἢ «μονάδα» μᾶς εἰσάγει στή διυποκειμενικότητα ἐφόσον τὴν δλότητα τῶν μονάδων (Monadell) ὁ Husserl θά τὴν πεί «περβατολογική διυποκειμενικότητα».

Τί έννοεῖ όμως ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος όταν μιλεῖ γιὰ «συγκεκριμένη πληρότητα»; Τὸ ἐγὼ, ὡς μονάδα, εἶναι τὸ συγκεκριμένο ἐγὼ που μέσα στὸν ένυπάρχοντα χρόνο, ἐπεκτείνεται πάντοτε ἴδιο με τὸν ἐαυτὸ του σύμφωνα με τίς πράξεις του και τίς καταστάσεις του τίς ὁποῖες φέρει πάντοτε, ὡς ἀπόλυτο, τὸ ἐγὼ ὡς πόλος στήν ἀπόλυτη ταυτότητά του (Ha XIV, σ. 43).

37. Ha XIII, σ. 472 κ. ἐπ.

38. Ὁ Leibniz στή *Μοναδολογία* (. 7) εἶχε χρησιμοποιήσει τὴν ἔκφραση «(οἱ μονάδες) οὐν ἔχουν καθόλου παράθυρα μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα κάτι νὰ μπορεῖ νὰ βγεῖ ἢ νὰ εἰσχωρήσει». Ὁ Husserl θά τὴν υἱοθετήσει ἀλλάζοντάς τὴν ὥστόσο ἀποφασιστικά. «Οἱ μονάδες ἔχουν παράθυρα»· θά γράψει τὸ 1920 και θά ἐπαναλάβει αὐτὴν τὴ θέση πολλές φορές (Ha XIV, σ. 260: «Κάθε ἐγὼ εἶναι μία 'μονάδα'. Ἀλλά οἱ μονάδες ἔχουν παράθυρα», πρβλ. και σ. 295: «Μία μονάδα ἔχει λοιπὸν παράθυρα, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ δεχθεῖ ἐπιδράσεις. Εἶναι τὰ παράθυρα τῆς συναισθησεως»).

39. Οἱ ἀναφορές τοῦ Husserl στὸν Leibniz εἶναι συχνές. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐγὼ ὡς μονάδας και τῆς φαινομενολογίας ὡς μοναδολογίας με μιά τελείως ἰδιόζουσα σημασία τὸν ἀπασχόλησε συνεχῶς, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν *Διαλέξεων* πάνω στή συνείδηση τοῦ χρόνου, ἀπὸ τὸ 1905 και πέρα. Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα του κείμενα στὸ χῶρο τῆς προβληματικῆς τῆς διυποκειμενικότητας φέρει τὸν τίτλο «Μοναδολογία» και χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1908 (Ha XIII σ. 5). Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα του κείμενα ὁ Husserl ἐπανερχεται στή σκέψη μᾶς μοναδολογίας και θέτει μιά σειρά ἀπὸ ἐρωτήματα γύρω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴ σημασία τῆς μοναδολογίας: «Και ἡ Μοναδολογία; Τὸ πρωταρχικὸ ἐγὼ; Τὸ πρωταρχικὸ ἀπόλυτα συγκεκριμένο ἐγὼ εἶναι ἄραγε μονάδα και ἔχει μέσα του μιά δλότητα μονάδων σάν κάτι ὁμοιο του και ὥστόσο τελείως ξεχωρο ἀπὸ αὐτό;» (Κείμενο τῆς 22 Ἰουνίου 1933 = Ha XV, σ. 587).

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Leibniz στή σκέψη τοῦ Husserl ἔχει ἰδιαίτερα ἀπασχολήσει τοὺς μελετητές του. Ὁ Van Breda στήν ἀνακοίνωσή του «*Leibniz' Einfluss auf das Denken Husserls*» παρουσιάζει ἱστορικά τὰ στοιχεία ἐκεῖνα που ἔδραιώνουν τὸ ἀνοιγμα τοῦ Husserl στὸν Leibniz. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Brentano ὁ Husserl πού, ὡς αὐτοδιδάκτος στὸ χῶρο τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, δὲν αἰσθάνθηκε ποτὲ κλίση πρὸς τὸν Hegel ἢ τὸν Fichte, ἴσως ἀκόμη και πρὸς τὸν Kant, στράφηκε νορῖς στή μελέτη τῆς Μοναδολογίας και δα-νεύστηκε δρους που ὥστόσο χρησιμοποίησε με μιά τελείως νέα σημασία. Γιὰ μιά συστηματικὴ συγκριτικὴ μελέτη τῶν δύο φιλοσόφων γύρω ἀπὸ τὴν έννοια τῆς μονάδας και τῆς μοναδολογίας παραπέμπομε στήν ἐργασία τοῦ W. Ehrhardt «*Die Leibniz-Rezeption in der Phänomenologie Husserls*». Καὶ τὰ δύο ἄρθρα εἶναι ἀνακινώ-σεις στὸ Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Leibniz (14-19 Νοεμβρίου 1966, στὸ Ἄννοβερο) που δημοσιεύθηκαν στὰ *Studia Leibnitiana, Supplementa V. Geschichte der Philosophie, Wiesbaden*, 1971.

40. Ha VIII, σ. 190.

41. Ha I, σ. 35.

42. Ha VIII, σ. 175.

43. Ha XVII, σ. 248 κ. ἐπ.

44. Ha XIV, σ. 414, 416 και 418.

45. La *Monadologie*, . 57 και 62.

ΤΕΡΕΖΑ ΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΑΛΑ
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ